

რელიგიური და ეთნიკური მრავალფეროვნება საქართველოში

ავტორები:

სოფო ზვიადაძე,
გიორგი სორდია,
ევროპის საბჭოს
კონსულტანტები

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

რელიგიური და ეთნიკური მრავალფეროვნება საქართველოში

ავტორები:

სოფო ზვიადაძე,

გიორგი სორდია,

ევროპის საბჭოს კონსულტანტები

ევროპის საბჭო

ნაშრომი მომზადდა როგორც დამხმარე საგანმანათლებლო რესურსი სსიპ - საქართველოს შსს აკადემიის მსმენელებისთვის.

წინამდებარე ნაშრომში გამოხატული მოსაზრებები ეკუთვნის ავტორებს და შეიძლება არ ასახავდეს ევროპის საბჭოს მოსაზრებებს.

დოკუმენტი მომზადდა ევროპის საბჭოს პროექტის - „დისკრიმინაციის, სიძულვილით მოტივირებული დანაშაულისა და სიძულვილის ენის წინააღმდეგ ბრძოლა საქართველოში“ - ფარგლებში, ევროპის საბჭოს 2020-2023 წწ სამოქმედო გეგმის ქვეშ დანიის სამეზობლო პროგრამის (DANEP) მხარდაჭერით.

წინამდებარე დოკუმენტის ან მისი ნაწილის რეპროდუქციასთან ან თარგმნასთან დაკავშირებით, გთხოვთ, მიმართოთ კომუნიკაციების დირექტორატს (F-67075 Strasbourg Cedex ან publishing@coe.int), ხოლო დოკუმენტის შესახებ ნებისმიერი სხვა სახის კორექსონდენცია, გთხოვთ, გაუგზავნოთ დემოკრატიის გენერალურ დირექტორატს, სექსუალური ორიენტაციის და გენდერული იდენტობის დეპარტამენტს.

წინამდებარე გამოცემა არ არის რედაქტირებული დოკუმენტების და პუბლიკაციების წარმოების დეპარტამენტის (SPDP) მიერ, ბეჭდვითი და გრამატიკული შეცდომების შესწორების მიზნით.

© ევროპის საბჭო, 2021 წლის ივნისი

სარჩევი

შესავალი	4
მუსლიმი ქართველები აჭარაში - ისტორია, რელიგია და კულტურა	6
ისტორია	6
ხელიგია	13
კულტურა, ხედიგიუხი და ხადხუხი ჭადიციები	17
დამატებითი ხესუხსები	18
საქართველოს აზერბაიჯანელები - ისტორია, რელიგია და კულტურა	19
ისტორია	19
პოდიტიკუხი და კულტუხუდი ჭხანსფოხმაციის პოციესი	21
ხელიგია	23
კულტურა	26
დამატებითი ხესუხსები	27
ქისტები პანკისის ხეობაში - ისტორია, რელიგია და კულტურა	28
ისტორიუდ - ეთნოგხაფიუდი სუხათი	28
ხელიგია	31
კულტურა	34
დამატებითი ხესუხსები	37
სამცხე-ჯავახეთის რეგიონი	38
ზოგადი ინფოხმაცია: მდებახეობა, გეოგხაფია	38
ისტორიუდ-დემოგხაფიუდი მიმოხიდევა	38
ხევიონთან დაკავშირეხუდი ეკონომიკუხი, კულტუხუდი და პოდიტიკუხი ასპექტები	41
ხელიგია და სომეხთა ჭხადიციუდი დღესასწაუდები	44
დამატებითი ხესუხსები	45

შესავალი

ნაშრომის მიზანია, სტუდენტებს გააცნოს საქართველოს ეთნიკური და რელიგიური მრავალფეროვნება. წინამდებარე კრებულში წარმოდგენილია სურათი საქართველოს ოთხი რეგიონის მიხედვით: აჭარა, ქვემო ქართლი, პანკისი, სამცხე-ჯავახეთი.¹ ნაშრომში აღწერილია მხოლოდ რიცხობრივად ყველაზე დიდი რამდენიმე ეთნიკური და რელიგიური თემი. რეალურად, საქართველოს რელიგიური და ეთნიკური რუკა უფრო მრავალფეროვანია. ამდენად, ნაშრომში წარმოდგენილი მასალა არ აღწერს მრავალფეროვნების მთლიან სურათს და ამგვარი კვლევის პირველი ეტაპია.

საქართველოში მართლმადიდებელი ქრისტიანების შემდეგ ყველაზე მრავალრიცხოვან რელიგიურ თემს ქმნიან მუსლიმები. ისტორიული და კულტურული გამოცდილების შედეგად, დღევანდელი საქართველოს მოსახლეობის რელიგიურ კომპოზიციაში მუსლიმები 10.7%-ს შეადგენენ. ისლამს მისდევენ აჭარის რეგიონში. აქ მცხოვრები მუსლიმი ქართველები სუნიტები არიან.² მუსლიმები კომპაქტურად სახლობენ ქვემო ქართლის რეგიონშიც, თბილისის სამხრეთით. აქ მცხოვრები აზერბაიჯანული თემის ნაწილი შიიტია, ნაწილი - სუნიტი. ნაშრომში არ გამოვიყენებთ აქამდე გავრცელებულ სახელდებას „აზერი“ ან „ეთნიკურად აზერბაიჯანელი“, ვამჯობინებთ, რასაც თავად ამ თემის წარმომადგენლები იყენებენ და უფრო ზუსტად გამოხატავს მათ ეთნიკურ თუ კულტურულ იდენტობას: „საქართველოს აზერბაიჯანული თემი“. პანკისის ხეობაში მცხოვრები ქისტები ეთნიკურად ჩეჩენ-ინგუშების შთამომავლები არიან და მათი რელიგიურობა დღეს არაერთგვაროვანია. მოსახლეობის ნაწილი მისდევს სუფიზმს (ე.წ. ტრადიციულ ისლამს), ნაწილი - სალაფიზმს (დაზუსტებული მონაცემები მიმდევრების რაოდენობაზე არ არსებობს). სამცხე-ჯავახეთი ეთნიკურად და რელიგიურად მრავალფეროვანია. 2014 წლის მოსახლეობის აღწერით, აქაური მოსახლეობა 160,504 ადამიანს შეადგენს. ეთნიკური თვალსაზრისით, რეგიონში უმრავლესობაა სომხები - 81,089 ადამიანი, რაც რეგიონის მოსახლეობის 50,52%-ია. რაოდენობით მეორე ადგილზე არიან ქართველები - 77,498 ადამიანი, რაც საერთო მოსახლეობის 48,28%-ია. შედარებით უმნიშვნელო რაოდენობით ცხოვრობენ სხვა ეთნიკური ჯგუფები: რუსები (712 ადამიანი) და ბერძნები (420 ადამიანი). რეგიონში ყველაზე მრავალრიცხოვანი მიმდევარი ჰყავს სომხურ სამოციქულო ეკლესიას და საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას. აქ ასევე ცხოვრობენ კათოლიკეები - ქართველებიც და სომხებიც. არიან მუსლიმებიც - აჭარიდან ჩამოსახლებული ეკომიგრანტი ქართველები.

საქართველოში რელიგიური და ეთნიკური მრავალფეროვნების ჩამოყალიბებას ისტორიული და კულტურული წანამძღვრები აქვს. ამდენად, მნიშვნელოვანია ცალკეული ჯგუფების მაქსიმალურად დიფერენცირებულად და სიღრმისეულად განხილვა, შესაბამისი კონტექსტების გათვალისწინებით. მაგალითად, არ იქნება სწორი, თუ საქართველოში ისლამზე ვისაუბრებთ, როგორც ერთ ჰომოგენურ ისლამურ კულტურაზე. არ არის საკმარისი სხვადასხვა მიმდინარეობის გამოყოფაც. განსხვავებებს განაპირობებს არა მარტო მიმდინარეობა და თეოლოგია, არამედ ისიც, თუ როგორ ჩამოყალიბდა ისლამი თითოეულ თემში, კონკრეტულ სოციალურ-კულტურულ გარემოსთან ურთიერთქმედებით, სხვადასხვა ისტორიული და პოლიტიკური მოვლენის გავლენით.

საქართველოში მცხოვრებ სხვადასხვა ეთნიკურ ჯგუფში განსხვავებული რელიგიური კულტურა და პრაქტიკა არსებობს. ნაშრომში ეთნიკური და რელიგიური ჯგუფების

1 საქსტატის მიხედვით, 2014 წლის საყოველთაო აღწერით, საქართველოს მოსახლეობა 3,713,804 ადამიანს შეადგენს. მოსახლეობის 83.4% თავს მახტმადიდებელ ქრისტიანად მიიჩნევს, 10.7% მუსლიმური ხეობის აღმსახებელია, სომხური სამოციქულო ეკლესია - 2.9%, კათოლიკური ეკლესია - 0.5%, იეჰოვას მოწმე - 0.3%, იეზიტი - 0.2%, პროტესტანტული - 0.1%, იუდეური - (1.4 ათასი) 0.0%. იხილეთ ასევე http://csem.ge/wp-content/uploads/2016/07/csem_maps.jpg და ინტერაქტიული რუკა <http://csem.ge/interactivemap/>

2 2014 წლის საყოველთაო აღწერით, აღმსახებლობის მიხედვით, აჭარაში მოსახლეობის 182,041 მახტმადიდებელი ქრისტიანია, ხოლო 132,852 - მუსლიმი.

შესახებ ინფორმაცია დაფუძნებულია აკადემიურ, სანდო წყაროებსა და ავტორთა უახლეს კვლევებზე. ეს გახლავთ საგანმანათლებლო რესურსი ეთნიკურ და რელიგიურ უმცირესობათა უკეთ გასაცნობად, სტერეოტიპებისა და წინასწარი რწმენებისაგან თავისუფალი ცოდნის მისაღებად.

თითოეული რეგიონისა და თემის გაცნობა მოიცავს შემდეგ თემატურ ბლოკებს: ისტორიული ექსკურსი, პოლიტიკური კონტექსტი, რელიგია, კულტურა, დანართი, რეკომენდებული ლიტერატურა. ნაშრომში რელიგიის თავი შეიცავს სხვადასხვა კომპონენტს: ზოგადი ინფორმაცია, რელიგიის გავრცელების ისტორია, რელიგიური პრაქტიკა, დღესასწაულები. რელიგია მნიშვნელოვან როლს თამაშობს თემის ყოველდღიურობაში და ხშირად ის ჯგუფის კულტურული იდენტობის მარკერიცაა. არაერთგან რელიგია გადაჯაჭვულია ეთნიკური ჯგუფის ტრადიციასთან, კულტურასთან და ამიტომ ნაშრომში მას სხვა კონტექსტშიც განვიხილავთ. თითოეული ეთნიკური ჯგუფის რელიგიური კულტურის გაცნობა საშუალებას იძლევა, უკეთ შევიმეცნოთ თემის ზოგადი და ლოკალური კულტურული თავისებურებები.

მუსლიმი ქართველები აჭარაში - ისტორია, რელიგია და კულტურა

საქართველოში ქრისტიანობის შემდეგ ყველაზე მრავალრიცხოვანი რელიგია ისლამია. ისლამის მიმდინარეობები და მუსლიმური კულტურა ჩვენთან მრავალფეროვანია (შიიზმი, სუნიზმი, სუფიზმი და სხვა). ისლამის მიმდევარია მოსახლეობის 10.7%. მუსლიმები სხვადასხვა ეთნიკურ ჯგუფს მიეკუთვნებიან: საქართველოს აზერბაიჯანელები, ქისტები, ინგუშები, ავარები, ქართველები. საზოგადოებამ ნაკლებად იცის ქართველი მუსლიმების ისტორია და ტრადიციები. ქართველების ისლამიზაცია მოხდა საქართველოს ორ ისტორიულ პროვინციაში მას შემდეგ, რაც ეს ტერიტორია ოსმალეთის იმპერიამ დაიპყრო და საუკუნეების მანძილზე ოსმალური მმართველობა ბატონობდა. ისლამის გავრცელების პოლიტიკა და რელიგიის მიმართულებები იცვლებოდა მმართველობის ფორმებსა და ისტორიულ დროსთან ერთად: ეს იყო ქრისტიანობის ძალადობრივი აკრძალვა, ისლამის მიღების ნახალისება საგადასახადო შეღავათებით, დაწინაურებით და სხვა. საუკუნეების შემდეგ ამ მხარეში მოსახლეობამ შეინარჩუნა ქართული ენა, ყოფა-ცხოვრების წესები, ტრადიციები, მაგრამ შეიცვალა რელიგიური რეალობა. აჭარაშიც და სამცხე-ჯავახეთშიც მოსახლეობის უმრავლესობამ ისლამი მიიღო და ამ რელიგიის ერთგული დარჩა. სამცხე-ჯავახეთის მუსლიმი ქართველების (მესხების) შესახებ მოსახლეობამ მეტ-ნაკლებად იცის საბჭოთა რეპრესიების ისტორიის გამო - იგულისხმება 1944 წელს მუსლიმი მესხების დეპორტაცია შუა აზიაში. ნაკლებად ცნობილია აჭარელი მუსლიმების რელიგია და ტრადიციები. საბჭოთა დროს რელიგია და, განსაკუთრებით, ისლამი აჭარაში ტაბუდადებული თემა იყო. პოსტსაბჭოთა პერიოდში, ქართული ნაციონალიზმის აღზევების ფონზე, აჭარლების აღმსარებლობა ბევრისთვის მიუღებელი გახდა. ნაციონალიზმისა და ქსენოფობიის გაღვივებასთან ერთად, ეს გამოიწვია ამ მხარის ისტორიული და კულტურული განვითარების თავისებურებათა მწირმა ცოდნამ.

ისტორია

აჭარა ოსმალეთის იმპერიაში - 1499 წელს ოსმალეთის იმპერიამ ქართული სამეფოს ტერიტორიები დაიკავა, რითაც შეცვალა როგორც მთლიანად ქვეყნის, ასევე ლოკალურად აჭარის კულტურული და რელიგიური ისტორია. ოსმალეთის ადმინისტრაციულმა პოლიტიკამ და საქართველოს სხვა კუთხეებისგან იზოლაციამ ეს მხარე სულ უფრო დაუქვემდებარა ოსმალურ ადმინისტრაციას: შემოვიდა ტერიტორიის ადმინისტრაციული მოწყობის ოსმალური სტილი, ოსმალური სამართალი, შარიათი,³ მინათმფლობელობის პრინციპები და ა.შ. გვიანფეოდალური ოსმალური მმართველობის სისტემაში ბეგლარ-ბეგებს ექვემდებარებოდნენ ეილათები (საფაშოები). მცირე ერთეული იყო სანჯაყი (ლივა), რომელსაც სიტუაციურად მეტ-ნაკლებად დამოუკიდებელი მმართველი მართავდა (სანჯაყბეგი ან ფაშა). ერთგულ მეომრებს სამხედრო სამსახურისათვის გადაეცემოდათ თიმარები⁴ და ზეამეთები⁵ ანუ მიწის ნაკვეთები. ხოლო ბეგლარბეგებსა და სანჯაყბეგებს, ხელფასის ნაცვლად, ეძლეოდათ ხასი ანუ მიწები. მმართველი ვალდებული იყო, ისლამი ეწამა. ისტორიული წყაროებით, ისლამის მიღება თავდაპირველად აზნაურობაში გავრცელდა. მკვლევართა აზრით, გლეხები XVIII საუკუნის ბოლომდე ქრისტიანები იყვნენ. ისლამის მიღების შემდეგაც დიდხანს ცოცხლობდა ქრისტიანული რწმენა-ტრადიციები, თუმცა გაქრა კავშირი სხვა ქრისტიანულ მხარეებსა და ეკლესიებთან. აჭარის მხარეში სამღვდელთა თითქმის აღარ დარჩა. მოსახლეობას ქრისტიანობის ზეპირი ცოდნა ჰქონდა და ეს ხალხური ცოდნა სულ უფრო სუსტდებოდა. ამავდროულად, ინტენსიურად

3 შარიათი - (აზბ. , شريعة Sharī'ah, შარია - გზა) ისლამური ჰელიგიური სამაჩათი.

4 თიმარები - ოსმალეთში დამკვიდრებული ფეოდალური მიწათმფლობელობის ყველაზე გავრცელებული (მემკვიდრეობითი) ფორმა.

5 ზეამეთი - სამხედრო დენი შუა საუკუნეების ოსმალეთში, სახელმწიფოს მიერ პირობით ნაწყადობევი მიწა.

შემოდოდა ისლამი სავაჭრო, სამხედრო, ადმინისტრაციულ, სასამართლო სისტემაში. ეს კი აჭარის მხარეში ისლამიზაციის პროცესს ამყარებდა. ითვლება, რომ აჭარაში ისლამის ინტენსიური გავრცელებაც და გამკაცრებაც დაიწყო ოსმალეთის იმპერიაში რეფორმის - თანზიმათის (1837-1876) პერიოდში. 1871-1873 წლებში ბათუმის, ზემო და ქვემო აჭარის, ჩურუქსუს (ქობულეთი) და გონიოს მხარეში იყო 141 ჯამე და 65 მედრესე. XIX საუკუნეში ზღვისპირეთში მეჩეთების მატება უკავშირდება აქ ოსმალური ჯარის ყოფნას. ამ დროს ბათუმში არსებობდა 3 ჯამე.⁶ აქედან 1 ოსმალების და 2 ქართველების ჯამედ ითვლებოდა. აჭარაში ისლამი გავრცელდა ჯერ ლაზისტანში, ჭოროხის და აჭარისწყლის ხეობაში, შემდეგ - ქობულეთში. ყველაზე გვიან ისლამმა მთიან აჭარაში მოიკიდა ფეხი. ზაქარია ჭიჭინაძის ცნობით და მისი დაკვირვებით, XIX საუკუნის ბოლოს ზემო აჭარაში უფრო ნარჩუნდებოდა ქართული ტრადიციები, ენა, სიმღერები, ვიდრე ჩურუქსუს (ქობულეთის) მხარეში.

აჭარის შემოერთება რუსეთის იმპერიაში და ქართველ განმანათლებელთა გამომხარება - 1877-1878 წლებში რუსეთ-თურქეთის ომისა და 1878 წლის ბერლინის კონგრესის შეთანხმების შედეგად, აჭარის მხარე რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში გადავიდა. ეს თარიღი აჭარის ისტორიისთვის ახალი და გარდამტეხი მომენტი გახდა. ამ ისტორიულად რთულ პერიოდში საუკუნეების მანძილზე დამორებული საქართველოს კუთხეები გაერთიანდა; გაერთიანდა რუსეთის იმპერიის ქვეშ, როდესაც საქართველო თავად რუსეთის კოლონია იყო. რას ნიშნავდა აჭარისთვის ახალი იმპერიის ქვეშ ყოფნა, რა ადგილს იკავებდა ახალშემოერთებული რეგიონის საკითხი ქართულ საზოგადოებაში? იმდროინდელი გაზეთები საუკეთესოდ ხატავს სურათს ქვეყნის ყველაზე აქტუალურ საზოგადოებრივ საკითხებზე. კარგად ჩანს საქართველოსთვის აჭარის დაბრუნების მნიშვნელობაც. პრესაში („ივერია“, „დროება“) იბეჭდება სტატიები, რომლებიც ქართველ მკითხველს „ხელახლა აცნობდა“ ამ კუთხეს. აჭარაში რუსეთის იმპერიამ ისლამის მიმართ ისეთივე პოლიტიკა გაატარა, რაც სხვა, ყოფილ ოსმალურ ტერიტორიებზე (მაგალითად, განურჩევლად ენისა და ეთნიკურობისა, ყველა მუსლიმს „თათარს“ უწოდებდნენ). ამ პერიოდში დაიწყო მუჰაჯირობა - ადგილობრივი მოსახლეობის ოსმალეთის იმპერიაში მასობრივი გადასახლება. გადასახლების პირობები 1878 წლის ბერლინის კონგრესისა და 1879 წლის კონსტანტინოპოლის შეთანხმებით დადგინდა: 3 წლის განმავლობაში აჭარლებს ნება ეძლეოდათ, აერჩიათ, სად სურდათ ცხოვრება - ოსმალეთის, თუ რუსეთის ტერიტორიაზე. მუჰაჯირობა XIX საუკუნის 80-იანი წლების ბოლომდე გაგრძელდა.

მუსლიმ მოსახლეობას ეუბნოდა, რომ რუსეთის იმპერიაში მათ სარწმუნოების შეცვლას მოსთხოვდნენ. ილია ჭავჭავაძე ვარაუდობდა, რომ ადამიანებს აფრთხობდა ყველაფერი ერთად: ახალი იმპერიის, გარუსების და რჯულის შეცვლის შიში. იმ პერიოდის არცერთი ქართველი განმანათლებლის პოლემიკაში არ ვხვდებით აჭარელთა გაკიცხვას ისლამის მიღების გამო, ან მოწოდებას, რომ ახლა ქრისტიანობას უნდა დაუბრუნდნენ. ილია ჭავჭავაძის, იაკობ გოგებაშვილის, ზაქარია ჭიჭინაძის, სერგი მესხის, თედო სახოკიას წერილების მთავარი სათქმელი იყო, რომ რელიგიურ განსხვავებას არ დაებრკობებინა „ღვიძლი ძმის დაბრუნება“. ქართულმა საზოგადოებამ აჭარა მიიღო როგორც „ღვიძლი ძმა“, ყოველგვარი წინაპირობების გარეშე. 1877 წელს ილია ჭავჭავაძე გაზეთ „ივერიაში“ წერდა: „*აჲ გვაშინებს-მეთქი ჩვენ ის გახე მოება, ხომ ჩვენ ძმებს, ოსმალს საქაჩთველოში მცხოვრებთა, დღეს მაჰმადიანის საჩუშუნოება უჭიხავთ, ოღონდ მოვიდეს კვდავ ის ბედნიეჲი დღე, ხომ ჩვენ ეხთმანეთს კიდევ შევეუხთდეთ, ეხთმანეთი ვიძმოთ. ქაჩთვედი, ჩვენდა სასიქადედოდ, კვდავ დაუმტკიცებს ქვეყანასა, ხომ იგი აჲ ეჩჩის ადამიანის სინდისს, და დიდი ხნის განშოხებულს ძმას ძმუხადვე შეითვისებს. თვის პატიოსანს და დობიეჲს გუდზედ ძმას ძმუხადვე მიიყიდენს თვადში სიხაჲუდის ცხემდ-მოხეუდი ქაჩთვედი.*“

ილია აჭარის თემას არაერთ სტატიას უძღვნის პრესაში. მაგალითად, 1880 წელს გაზეთ „დროებაში“ წერს, რომ საზოგადოებაში საუბარი უნდა იყოს არა სარწმუნოების

6 ჯამე - თემის მთავარი მეჩეთი, აჭარაში ამ სახელს უწოდებენ ყველა მეჩეთს.

განსხვავებასა და რჯულის შეცვლაზე, არამედ აჭარლების მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობის გამოსწორებაზე: „გაქრისტიანებას კი ახ უნდა ვცდილობდეთ ჩვენ ახლა ბათუმის და სხვა მაზრების ქაჩთვედ მაჰმადიანებისა, ახამედ, (...) ყველაზე პიჩვად იმათ გაჭიხვებული ეკონომიუხი მდგომარეობა უნდა გავაუმჯობესოთ, სილახიბე შევამციხოთ, უმეცხება მოვსპოთ, სკოდები გავმახოთ, ძმუხი სიყვახუდი და შემწეობა აღმოვუჩინოთ ყოვედ საქმეში“.

აჭარის შემოერთების შემდეგ რუსულმა ადმინისტრაციამ სკოლები გახსნა, სადაც ქართული ენა საერთოდ არ ისწავლებოდა. ქართული ენის სწავლება, წიგნების თუ გაზეთის გამოცემა აჭარაში ხშირად ცალკეულ ადამიანთა მონდომებაზე იყო დამოკიდებული. ასეთი მონდომებული ადამიანები იყვნენ გრიგოლ ვოლსკი, ზაქარია ჭიჭინაძე, აბდულ მიქელაძე. მიქელაძე - რომელსაც შეიძლება გაზეთ „ივერიას“ აჭარელი კორესპოდენტი ვუნოდოთ - რეგულარულად წერდა სტატიებს აჭარის იმდროინდელ მდგომარეობასა და ტრადიციებზე. ის ყველაფერს აკეთებდა რეგიონში ქართული სკოლების გახსნისა და ბავშვებისთვის ქართული წერა-კითხვის სწავლებისათვის. რუსეთის იმპერია მიზანმიმართულად აქრობდა აჭარლებში ქართველობისადმი მიკუთვნებულობას. რუსეთის ადმინისტრაციული მმართველობა ჯარში, განათლების სისტემაში, მოსახლეობის აღწერაში აჭარელს „თათრად“ მოიხსენიებდა. ერთხელ ასე შესჩივლა ერთმა აჭარელმა იქ ჩასულ ზაქარია ჭიჭინაძეს: „ხადგანაც ჩვენ ქაჩთვედები ვაჩთ და ახა თუჩქები და თათხები, ხოგოხც სხვები გვიწოდებენ, ამიგომ ვითხოვთ, სკოლაში ქაჩთუდ ენასა ასწავდიდენენ ყმაწვიდებსაო. კაცი ახა გვყავს, ხომ ამ საქმეში გვიპაგხონოს და ხოგოხმე სკოლა გავვიმახოთსო ... ბათუმში კი ვეჩ გავგზავნი, ხადგანაც იქ თვეში თითო ბავშვს 15 მან. მოუნდება და მე სად მაქვს იმდენი შეძლება, ხომ იქ გადავიყვანო ბავშვებიო“⁷

მოგვიანებით, იაკობ გოგებაშვილმა აჭარელი ბავშვებისთვის მისაღები „დედაენა“ მოამზადა. მან გაითვალისწინა აჭარელი მუსლიმების თხოვნა, თავს არ მოეხვია „ქრისტიანული გარემო“, რომელიც, მემედ აბაშიძის აზრით, „გაუგებარი იქნებოდა მუსლიმი ქართველებისათვის, პირველ რიგში, მათი შვილებისათვის“⁸. ამიტომ გოგებაშვილმა აჭარელი ბავშვებისათვის საგანგებოდ გაითვალისწინა სოციალური ფონი, საკუთარი და გეოგრაფიული სახელები აჭარის სინამდვილიდან აიღო. მაგალითად, ალექსანდრეს ახმედი დაარქვა, არჩილს - ასლანი, მზიას - ზექიე, ეთერს - ემინე, თბილისის გვერდით დაასახელა ბათუმი, სხვა რაიონების გვერდით ახსენა ხულო, ქედა და ა.შ. (იხ. დანართი - ილია ქავჭავაძის და სერგი მესხის წერილები)

„სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტი“ - აჭარის ისტორიის მნიშვნელოვანი ფურცელია „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტის“ შექმნა.

1917 წელს ბათუმში, აზიზის მეჩეთში ჩატარდა მოსახლეობის წარმომადგენელთა ყრილობა. ჩამოყალიბდა ქართველ მუსლიმთა კომიტეტი შემდეგი შემადგენლობით: ზექერია შერვაშიძე, ჯემალ ქიქავა, ჰაიდარ აბაშიძე, ყადირ შერვაშიძე, სულეიმან დიასამიძე, ხასან ვარშანიძე. კომიტეტის თავმჯდომარედ აირჩიეს მემედ აბაშიძე. კომიტეტი მიზნად ისახავდა მუსლიმი ქართველების კონსოლიდაციასა და საქართველოს შემადგენლობაში ყოფნისთვის ბრძოლას. ამ რთულ ისტორიულ პერიოდს დაემთხვა კატაკლიზმები მსოფლიოშიც: 1917 წლის რევოლუცია, პირველი მსოფლიო ომი. ამავე პერიოდში საქართველოს დამფუძნებელთა კრებამ გამოაცხადა საქართველოს პირველი რესპუბლიკის დაარსება. 1918 წლის აპრილში ოსმალეთის ჯარებმა ბათუმი დაიკავეს. მემედ აბაშიძემ თურქეთის პარლამენტის დელეგაციას მიმართა, რომ შინაურ საქმეებში ჩარევის უფლებას არ მისცემდნენ. ოსმალეთის მთავრობამ დააპატიმრა ქართველ მუსლიმთა კომიტეტის წევრების ნაწილი (მემედ აბაშიძე, ჯემალ ქიქავა, სულეიმან ბეჟანიძე, ხასან ლორთქიფანიძე, ხოჯა დატ ეფენდი სირბილაძე), ნაწილმა კი თბილისს

7 ზაქარია ჭიჭინაძე: მუსულმანი ქაჩთველობა და მათი სოფლები საქაჩთველოში, თბილისი, 1913, 9

8 მემედ აბაშიძე: „დედაენა და სამუსლიმანო საქაჩთველო“, გაზეთი „საქაჩთველო“, 1917, 17 მაისი

შეაფარა თავი. თბილისში გახიზნულმა ქართველ მუსლიმთა კომიტეტის წევრებმა 1918 წლის მაისში დააფუძნეს „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტი“. ისინი ბეჭდვადნენ პროკლამაციებს, ავრცელებდნენ აჭარასა და ახალციხის მხარეში, რათა მოსახლეობაში პროქართული განწყობები გაეძლიერებინათ. 1919-1921 წლებში გამოდიოდა გაზეთი „სამუსლიმანო საქართველო“, რომელსაც რედაქტორობდა მემედ აბაშიძე. კომიტეტი აგრძელებდა იდეოლოგიურ ბრძოლას პანისლამურ და სედაიმილითის წინააღმდეგ. 1919 წლის 31 აგვისტოს სამუსლიმანო საქართველოს კომიტეტმა მოიწვია ბათუმის ოლქის წარმომადგენელთა ყრილობა და მოამზადა პროგრამა, სადაც მესამე პუნქტში ეწერა: „სამუსლიმანო საქართველო დედა-საქართველოს განუყოფელი ნაწილია“.

1918-1920 წლებში ბათუმი ჯერ თურქების, შემდეგ ინგლისელების მიერ იყო ოკუპირებული. ბათუმი რამდენიმე ქვეყნის ინტერესების ეპიცენტრში მოექცა: ბრიტანელებს სურდათ ქალაქს თავისუფალი პორტის სტატუსი ჰქონოდა, როგორც ტრიესტს; ქელამალისტური თურქეთი ბათუმის დაბრუნებას განიზრახავდა; ბოლშევიკებს სურდათ აქედან როგორც ინგლისელების, ასევე ქართველი მენშევიკების განდევნა; ბაქოს, როგორც ნავთობის მომპოვებელ მხარეს, საპორტო ქალაქში ეკონომიკური ინტერესები ჰქონდა. აჭარაში ამ დროს გაიმარჯვა პროქართულმა ორიენტაციამ, „გაერთიანებული მუსლიმთა საბჭო“ მისალმა საქართველოს რესპუბლიკის ჯარების შესვლას ბათუმში. 1920 წლის ივლისში საქართველოს ჯარებმა ბათუმის ოლქი დაიკავეს. ინგლისის ჯარმა ბათუმი დატოვა.

გაზეთი „სამუსლიმანო საქართველო“, 1920 N448

საბჭოთა პერიოდი - 1921 წელს საქართველოს დამოუკიდებელ რესპუბლიკაში წითელი ჯარების შემოჭრისა და გასაბჭოების შემდეგ, შეიქმნა აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკა. აქ დიდი ხნით მიივიწყეს „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტის“ ისტორია და ღვანლი. მემედ აბაშიძე 1937 წელს სტალინურ რეპრესიებს ემსხვერპლა. აჭარა ავტონომიურ რესპუბლიკად რელიგიური ნიშნით გამოცხადდა, თუმცა გასაბჭოების შემდეგ აქ ისლამის წინააღმდეგ ბრძოლა დაწყდა. დანარჩენი საქართველოს მსგავსად, 20-30-იან წლებში აქაც გატარდა საბჭოთა ანტირელიგიური პოლიტიკა: აჭარაში დაიხურა მედრესები, დაიკეტა მეჩეთები, 1924 წელს გაუქმდა შარიათი, 1926 წელს - აჭარის სამუფთო. 1927 წლიდან დაიწყო ჩადრის ტარების წინააღმდეგ კამპანია. საბჭოთა მთავრობა აიძულებდა მოლებს, რომ ვაიაზებში (ქადაგებაში) საბჭოთა ხელისუფლების

სიკეთებზე ესაუბრათ. 40-იან წლებში, მეორე მსოფლიო ომის დროს, რელიგიების მიმართ „დათბობის“ პოლიტიკას საქართველოს რიგ ქალაქებში ეკლესიების გახსნა მოჰყვა. ამავე პერიოდში ხელახლა გაიხსნა ბათუმის ორთა ჯამე, თუმცა ჯამეები სხვაგან აჭარაში აღარ აღდგენილა. ამ კრიზისულ პერიოდში რეჟიმი რელიგიურ მოტივებს იყენებდა ხალხში ნდობის, მოტივაციის გასაძლიერებლად. 1943 წელს, საბჭოთა მთავრობის ზედამხედველობით, შეიქმნა კავკასიის მუსლიმთა საბჭო, რომლის რეზიდენცია იყო

ბაქოში. საქართველოს მუსლიმთა საერო და სასულიერო საკითხების ადმინისტრირება ამ ორგანოს ექვემდებარებოდა.

პოსტსაბჭოთა პერიოდი და აჭარის თანამედროვე პრობლემატიკა - პოსტსაბჭოთა პერიოდში საქართველოში რელიგიური ცხოვრების აღმავლობა დაიწყო. რელიგიურმა საზოგადოებამ პირველად „დაინახა“ და ხაზი გაუსვა აჭარელის განსხვავებულობის მიზეზს - მუსლიმობას. ეთნო-რელიგიური ნაციონალიზმის მკვეთრი განვითარებისას, აჭარლები სხვადასხვა სახის დისკრიმინაციას აწყდებიან თბილისშიც, ხშირად, რწმენის საფუძველზე. ჯერ კიდევ საბჭოთა პერიოდში აჭარლებს უწოდებდნენ „თათარს“, რასაც აქაურები უაღრესად მტკივნეულად აღიქვამდნენ და დღესაც აღიქვამენ. დამოუკიდებლობის შემდეგ ბევრი აჭარელი მოინათლა ქრისტიანად. ეს გადაწყვეტილება წმინდად რელიგიურ მოტივთან ერთად, საზოგადოებრივმა წნეხმაც განაპირობა. ამით მუსლიმებს თითქოს სურდათ, თავი დაეცვათ საზოგადოების ეჭვებისა და „მუსლიმობის დაყვედრებისგან“. თავისუფალი აღმსარებლობა და საკუთარი რწმენის თამამად გამჟღავნება დღესაც აქტუალურია აჭარლებისთვის. თუ საბჭოთა პერიოდში სახელმწიფო კრძალავდა და აკონტროლებდა რელიგიურ ცხოვრებას, დღეს საზოგადოებრივი განწყობა და ისლამის მიუღებლობა რიყავს მოქალაქეს. სახელმწიფო პოლიტიკა წლების მანძილზე არ ავლენდა სეკულარიზმს და სათანადოდ არ იცავდა რელიგიის თავისუფლებას.

2011 წელს შეიქმნა „სრულიად საქართველოს მუსლიმთა სამმართველო“ და საქართველოში მცხოვრები მუსლიმები აღარ ექვემდებარებოდნენ ამიერკავკასიის სამმართველოს. ამ ორგანოს მოსახლეობის ნდობა აკლია მთავრობასთან სიახლოვისა და კონტროლის გამო. პრობლემური აღმოჩნდა ისლამის სხვადასხვა მიმდინარეობის ერთ მმართველობაში მოქცევა. 2014 წელს სამმართველო გაიყო დასავლეთ და აღმოსავლეთ სამუფთოდ. ამ ცვლილების შედეგად, დაყოფამ ეთნიკური ელფერი შეიძინა და მივიღეთ აზერბაიჯანელი შეიხი, ერთი აზერბაიჯანელი მუფთი და ერთი ქართველი მუფთი. ორგანიზაციული მოწყობის მცდელობა დღემდე არ არის ქმედითი. არც აჭარაში, არც სხვა რეგიონებში მუსლიმებს სამმართველოს და მუფთების მიმართ ნდობა არ აქვთ. მუსლიმები ხშირად აკრიტიკებენ სამმართველოს, რომ ის არ არის დამოუკიდებელი ორგანო.

დღეს მუსლიმთა პრობლემას ყველაზე კარგად გამოხატავს ბათუმში ახალი მეჩეთის აშენების საკითხი. მუსლიმებს სურთ ბათუმში მეორე მეჩეთის აშენება, რადგან არსებული „ორთა ჯამე“ პარასკევის ლოცვაზე მლოცველებს ვერ იტევს. 2014 წლის ბოლო საყოველთაო აღწერით, აჭარის რეგიონში 182,041 მართლმადიდებელი და 132,852 მუსლიმი ცხოვრობს. ბათუმში მცხოვრები 152,839 მოქალაქიდან 105,004 მართლმადიდებელია, მუსლიმი – 38,762.⁹ კანონით გარანტირებულია მუსლიმების მოთხოვნა, რომ რელიგიური მსახურება თავისუფლად აღასრულონ. თუმცა მათ სხვადასხვა ბარიერი ხვდებათ: ანტიისლამური განწყობები საზოგადოებაში, მუსლიმი აჭარლის რელიგიის არაღიარება, „თურქეთის შიში“. მეჩეთის თემას ხშირად იყენებენ წინასაარჩევნოდ: მუსლიმებს მის აშენებას პირდებიან, ხოლო ქრისტიანებს - არაშენებას.

მუსლიმთა თემმა 2016 წელს 12,000-ზე მეტი მოქალაქის ხელმოწერა შეაგროვა: ადგილობრივ და ცენტრალურ ხელისუფლებას მიმართა მეჩეთისათვის მიწის გამოყოფის თხოვნით. „ბათუმის ახალი მეჩეთის მშენებლობის ფონდმა“ თავად შეიძინა მიწა, მაგრამ ქალაქის მერიამ 2017 წლის 5 მაისს არ დააკმაყოფილა ფონდის განცხადება მეჩეთის მშენებლობის ნებართვის გაცემაზე. ორგანიზაციამ გადაწყვეტილება გაასაჩივრა. 2019 წლის 30 სექტემბერს ბათუმის საქალაქო სასამართლომ მეჩეთის საქმეზე დისკრიმინაცია დაადგინა, ბათილად ცნო მერიის გადაწყვეტილება მშენებლობის ნებართვის გაცემაზე უარის შესახებ და მას საქმე ხელახლა განსახილველად დაუბრუნა.

⁹ სომხური სამოციქულო ეკლესია – 916, კათოლიკე – 102, იუდეუი – 55, სხვა ხელიწილის აღმსარებელი – 251, ახცეხთი ხელიწილის მიმდევარი – 3,961. საერთოე ახ მიუთითა – 2,280. სტატისტიკის ეროვნული სააგენტოს მიხედვით, აჭააში 333,953 ადამიანი ცხოვრობს <http://www.geostat.ge/>

2019 წლის 9 დეკემბერს ბათუმის მერიამ, აგრეთვე მუსლიმების უფლებების დამცველმა ორგანიზაციებმა, „ახალი მეჩეთის საქმე“ სააპელაციო სასამართლოში გაასაჩივრეს. 2021 წლის 14 აპრილს ქუთაისის სააპელაციო სასამართლომ უცვლელად დატოვა ბათუმის საქალაქო სასამართლოს 2019 წლის გადაწყვეტილება, რომელმაც ბათილად ცნო ბათუმის მუნიციპალიტეტის მერიის უარი ახალი მეჩეთის მშენებლობის ნებართვის პირველი სტადიის დაკმაყოფილებაზე და მას „დისკრიმინაციული“ უწოდა. მუსლიმები ისევ ელოდებიან მერიისგან სასამართლოს გადაწყვეტილების აღსრულებას, რათა შეძლონ მათ მიერ შეძენილ მიწის ნაკვეთზე სამლოცველოს აშენება. მეჩეთის სახელი უკვე განსაზღვრულია. ის იქნება „თავისუფლების მეჩეთი“.

ისლამი*

ისლამი მსოფლიო რელიგიაა და მას ქრისტიანობის შემდეგ ყველაზე მეტი მიმდევარი ჰყავს (2.2 მილიარდი). ისლამი მონოთეისტური რელიგიაა, აგრეთვე, ერთ-ერთი აბრაამისტული რელიგია, ქრისტიანობასა და იუდაიზმთან ერთად. მუსლიმები აღიარებენ მოციქულებს: ადამს, ნოეს, აბრაამს, მოსეს, სოლომონს, ხოლო იესოს – როგორც ბოლო მოციქულს მუჰამედამდე. ისლამი VII საუკუნეში იქადაგა მუჰამედმა, რომელსაც მორწმუნეები მოციქულს, შუამავალს უწოდებენ. მუჰამედი მიჩნეულია უკანასკნელ მოციქულად. ისლამი (islām / إسلام) არაბულიდან სიტყვასიტყვით ნიშნავს (ღმერთისადმი საკუთარი თავის) მიძღვნას. ღმერთი (არაბულად ალაჰი), მუსლიმების რწმენით, ყოვლისშემძლე, მონყალე და მწყალობელია.

მუსლიმებისთვის წმინდა წიგნია ყურანი, რომელიც ღმერთმა, მუჰამედის საშუალებით, მორწმუნეებს გაანდო. ყურანი ქართულად „ნაკითხვას“ ნიშნავს. მუსლიმებისთვის ყურანი ხელთუქმნელი, იგივე ღვთიური სიტყვაა. მასში გადმოცემულია მუჰამედის (570-632) ქადაგებები და შეგონებები. მუსლიმებისთვის უპირატესობა ენიჭება ყურანის არაბულად წაკითხვას. ამიტომ რელიგიურ სკოლებში (იგივე „ყურანის სკოლა“ ან მედრესა) მოსწავლეები არაბულსაც სწავლობენ. მორწმუნეთა აზრით, ყურანის თარგმნა შეუძლებელია, ამიტომ ყველა სხვა ენაზე თარგმანები იწოდება წიგნის შინაარსის ახსნად (მაგალითად, ინგლისურად “The Meaning of the Glorious Koran”).

ყურანის პირველი ქართული თარგმანი ეკუთვნის პეტრე მირიანაშვილს - 1906 წელს მან წიგნი ფრანგულიდან თარგმნა. თუმცა მეცნიერები ვარაუდობენ, რომ საქართველოში გაცილებით ადრე იქნებოდა ყურანის სრული თუ არასრული თარგმანი. ამ ვარაუდს ამყარებს ისიც, რომ რამდენიმე ქართულ ძეგლში გვხვდება ყურანის ზუსტი ციტირება. ასევე, სხვადასხვა ეპისტოლარულ წყაროში ვლინდება ქართველ ავტორთა მიერ ყურანის ცოდნა. პირველად არაბული დედნიდან ყურანი თარგმნა გიორგი ლობჯანიძემ და ის 2006 წელს გამოიცა.

მუსლიმები ყურანს სახლში ინახავენ ხილულ და მალალ ადგილას, როგორც ყველაზე საკრალურ წიგნს. მასზე ზემოდან სხვა წიგნის დადება არ შეიძლება.

ისლამის ხუთი ბურჯი*

მუსლიმებისთვის სავალდებულოა ხუთი რელიგიური მოვალეობის შესრულება, რომლებსაც „ისლამის 5 ბურჯი“ ეწოდება.

- *ხწმენის აღიარება (შაჰადა): „აჰ ახსებობს ღმერთი თვინიეხ ღმერთისა და მუჰამედია მისი მოციქული“. შაჰადა უშუალოდ ყუხანში აჰ აჰის ნახსენები, მაგჰამ ის გამობატავს ისლამის მთავაჰ მსოფღმხედვერობას. შაჰადას საჯაჰოდ წაჰმოთქმა ნიშნავს ისლამის აღიარებას.*
- *ხიგუადუხი დოცვა - სადათ (აჰაბ.), ნამაზ (სპაჰს. და თუჰქ.) - დღეში 5-ჯეხ დოცვა.*
- *ზაქათი - წყადობის გაცემა. ეს ხიგუადი თავისი შინააჰსით აჰის აჰა მხოლოდ სხვათა დახმარება, აჰამედ ეჰთგვაჰი სუდიეჰი გაწმენდა, ჰაზეც სიტყვის ეტიმოლოგია მიანიშნებს (აჰაბ. زكاة zakāh თვითგაწმენდა).*
- *მაჰხვა (აჰაბ. صوم sawm) - მაჰხვა ჰამადანის თვეში.*
- *ჰაჯი - მომდოცვერობა მექაში.*

რელიგია

აჭარაში გავრცელებული ისლამი მიეკუთვნება ისლამის სუნიტური¹⁰ მიმართულების ჰანაფიტურ სკოლას.¹¹ მუსლიმებს საბჭოთა პერიოდში ეკრძალებოდათ რელიგიური რიტუალების შესრულება. ისინი ვერ იღებდნენ რელიგიურ განათლებას. ამიტომ თეოლოგიური ცოდნა ზეპირად გადადიოდა თაობიდან თაობაში. ცოდნის ნაკლებობის მიუხედავად, მუსლიმებმა შეინარჩუნეს რელიგიური ტრადიციები. როგორც წესი, საბჭოთა დროს ისინი საიდუმლოდ ლოცულობდნენ და ყველა რიტუალს ჩუმად ასრულებდნენ. დღეს მუსლიმი აჭარლების რელიგიურობა, რელიგიური პრაქტიკა თუ კულტურა ერთგვაროვანი არ არის. ისლამურ ტრადიციებს ყველაზე ინტენსიურად მთიან აჭარაში მისდევენ. აჭარლებისთვის ისლამი ყოველდღიურობის განუყოფელი ნაწილია. ზოგიერთ რელიგიურ ტრადიციას ისინი ქრისტიანად მონათვლის შემდეგაც ასრულებენ, რადგან ეს მათი კულტურის გამოხატულებაა. ამ რიტუალების შესრულებით ისინი პატივს მიაგებენ მუსლიმ ოჯახის წევრებს თუ გარდაცვლილ წინაპრებს.

ისლამური რელიგიური რიტუალები - აჭარლებში გავრცელებული ისლამური რიტუალები ორ კატეგორიად შეიძლება დაიყოს: ერთი, წმინდად რელიგიური მნიშვნელობის პრაქტიკა, როგორცაა ყოველდღიური ლოცვა (ნამაზი), რამადანის მარხვა, ყურანის კითხვა, წყალობის გაღება, ყურბანი (მსხვერპლშენიშვნა), წინადაცვეთა; მეორე, რიტუალები, რომლებიც სხვა ისლამურ ქვეყნებში გავრცელებული არ არის. მაგალითად, მევლუდი ან მევლუდის მთვარე; მიცვალებულთა საფლავების მონახულება და სპეციალურად ამ დღისთვის მომზადებული ჰალვის მიტანა საფლავზე, ასევე, დაკრძალვის თუ ქორწინების ცერემონიები.

რამადანი - მარხვა და დღესასწაული ისლამში, როგორც სხვა რელიგიებში, ხშირად ერთმანეთს უკავშირდება. მარხვა ერთ-ერთი მთავარი რიტუალია. მუსლიმები მარხულობენ 30 დღეს, ჰიჯრის კალენდრით მეცხრე - რამადანის თვეში. მარხვას რამადანის (იგივე რამაზანი) მარხვასაც უწოდებენ. მუსლიმები მარხვისას თავს იკავებენ საჭმლის და სასმლის მიღებისაგან მზის ამოსვლიდან მზის ჩასვლამდე.¹² მარხვა ნიშნავს არა მარტო საკვების შეზღუდვას, არამედ რელიგიური ცხოვრების გაუმჯობესებას (მონაყოლების გაღება და სხვა). მარხვაზე უარის თქმა შეუძლიათ: მოგზაურებს, მოხუცებს, ფეხმძიმე ქალებს, ავადმყოფებს. სანაცვლოდ, მათთვის დაშვებულის სხვა დროს მარხვა ან მარხვის დღეებში უპოვრების დაპურება.

ჩრდილოეთში მცხოვრებ მუსლიმებს უფლება აქვთ, მზის ჩასვლა იანგარიშონ უახლოესი მუსლიმური ქვეყნის მიხედვით (თურქეთი ევროპისთვის, ჩრდილო აფრიკა ხმელთაშუაზღვის ქვეყნებისთვის). რამადანის თვეში მორწმუნეები კოლექტიურად ასრულებენ ღამის ლოცვას. მუსლიმებისთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია რამადანის მარხვის ბოლო ათი დღე. ამ პერიოდშია წმინდა ღამე - ლაილათ ალ ქადრ (ძლიერების ღამე). იგი აღნიშნავს დღეს, როდესაც ღმერთმა მუჰამედს ყურანი გაანდო, ანგელოს ჯიბრაელის (იმავე გაბრიელის) სახით. სუნიტები ლაილათ ალ ქადრს აღნიშნავენ რამადანის 27-ე ღამეს, ხოლო შიიტები - 23-ე ღამეს. მუსლიმების რწმენით, ამ ღამეს სამყარო ივსება სინათლით, რადგან ღვთიური სიტყვა გაცხადდა ადამიანისთვის.

10 ისლამის ყველაზე მხავადი ცხოვრების მიმდინაეობაა სუნიზმი, რომელიც აგეუთვე აეითიანებს სხვადასხვა ისლამური თეოლოგიური სკოლას, სექტას და ა.შ. სუნიტებისთვის, ყუხანთან ეითად, უმნიშვნელოვანესია სუნა - გადმოცემა მუჰამედის წეს-ჩვეულებების, ქმედებების შესახებ, აგეუთვე, ჰადისები - მუჰამედის სიტყვები, რომლებიც თაობიდან თაობას გადაეცემოდა. სუნიტები მუჰამედის ქმშმახიჯ მემკვიდრეებად ოთხ ხადიფას აღიარებენ.

11 ჰანაფიტური სამაჰთის სკოლა - ეით-ეითი ოთხი სკოლიდან (მასჰაბები) - ჩამოყალიბდა მუჰამედის სიკვდილიდან ოთხი საუკუნის შემდეგ. ის ყველაზე უძველესი სკოლაა, რომელიც მისი ფუძემდებლის აბუ ჰანიფას (გაჰდ. 767) სახელს ატარებს. ჰანაფიტური სკოლის მიმდევრები, ძიხითად, თუქქედნოვანი ხადიხია. ის ასევე გავრცელებულია მუსლიმი ინდიელების დიდ ნაწილში.

12 აჭარაში იხსნებენ, რომ საბჭოთა პერიოდში იმის გასაგებად, მახხულობდა თუ ახა მუსლიმი, მახხვისას დადით ასმევედნენ წყადს.

რამადანის მარხვა სრულდება დღესასწაულით ეიდ ალ-ფითრ (იგივე იდ ალ-ფითრ - „მარხვის დასრულების დღესასწაული“). თურქულად მას რამაზან ბაირამი ეწოდება. ეს დღე უმნიშვნელოვანესი რელიგიური დღესასწაულია მუსლიმებისთვის - ამ დღეს განსაკუთრებით ზეიმობენ ახლობლებთან ერთად, იღებენ სტუმრებს, ულოცავენ სხვებს (იხ. ქვემოთ).

ღოცვა რამადანის დღის, ფოტო: ჰუხიე აბაშიძე

რამადან ბაირამი - ბაირამი თურქული სიტყვაა და დღესასწაულს ნიშნავს. ამ მნიშვნელობით საქართველოში მცხოვრებ მუსლიმებში რამდენიმე დღესასწაული იწოდება: რამადან ბაირამი, ყურბან ბაირამი, ნოვრუზ ბაირამი. ეს უკანასკნელი ისლამური დღესასწაული არ არის და ამ სიტყვათშეთანხმებაში ბაირამი ნიშნავს დღესასწაულს ანუ ნოვრუზის დღესასწაულს.

რამადან-ბაირამი (იგივე რამაზან-ბაირამი) - რამადანის მარხვის დასრულება - ისლამში ერთ-ერთი მთავარი დღესასწაულია. რამადანის მარხვის დასრულებას მუსლიმები ზეიმით და ლხინით აღნიშნავენ. ამ დღესასწაულს ზოგჯერ შექე-ბაირამსაც უწოდებენ, რაც ტკბილ-ბაირამს ნიშნავს. ამ დღეს უხვად აქვთ ოჯახებში ტკბილეული, რომელსაც სხვებსაც უნანილებენ. რამადან ბაირამი რელიგიური დღესასწაულია. ამავდროულად, ის ოჯახის და სახალხო დღესასწაულიცაა. აჭარაში რამადან ბაირამის აღნიშვნაში შერწყმულია რელიგიური და ხალხური ტრადიციები: მუსლიმები ლოცულობენ ჯამეში, სახლში ამზადებენ ბაირამის სადღესასწაულო

სუფრას. ამავე დღეს წინაპრების გასახსენებლად გადიან საფლავებზე და მიაქვთ მათი სულის მოსახსენიებლად სახლში მომზადებული ჰალვა. ბაირამის ზეიმის ნაწილია მონყალების გაცემა (ფითრა). ის სავალდებულოდ ითვლება მორწმუნე მუსლიმებისთვის.¹³

ყურბანი - ყურბან ბაირამი არის ისლამში მსხვერპლშენიშვის დღესასწაულის თურქული სახელი. სპარსულად მას ეწოდება „აიდ ყურბან“, ხოლო არაბულად - „აიდ ალ ადჰა“. საქართველოში მუსლიმები ამ დღესასწაულს ყურბან ბაირამს, ხოლო რიტუალს ყურბანს უწოდებენ. ქართველი მუსლიმები ასეც ამბობენ „ყურბანის დაკვლა“. ეს დღესასწაული და შესაბამისი რიტუალი დაკავშირებულია წინასწარმეტყველ იბრაჰიმთან (იგივე აბრაამი), რომელიც მზად იყო თავისი შვილი ისმაელი¹⁴ ალაჰისთვის (ღმერთისთვის) შეენიშნა.¹⁵ ალაჰი დარწმუნდა რა მის ერთგულებაში, იბრაჰიმისგან ბატონის მსხვერპლად შენიშნა მიიღო. მუსლიმები ყოველწლიურად იხსენებენ ამ დღეს და, ტრადიციულად,

13 თუ მას ვადი აქვს, ის თავისუფალია ასევე ყურბანისგან.

14 ქრისტოიანულ გზადიანში აბრაამს ისააკი მიჰყავს მსხვილშესაწიხად.

15 „ადჰა“ ახაბული სიტყვაა და ნიშნავს ღმერთს.

„კლავენ ყურბანს“ ანუ კლავენ შინაურ ცხოველს.¹⁶ ხორცს უნაწილებენ ახლობლებს, მეზობლებს, გაჭირვებულებს. ყურბან ბაირამი მექაში მომლოცველობის (ჰაჯის) ყველაზე მნიშვნელოვანი ეტაპია. მას აღნიშნავენ ისლამური კალენდრის მეთორმეტე თვეს, დუ ალ ჰიჯას თვეში. ყურბანი ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული რელიგიური რიტუალია აჭარაში. მას საბჭოთა დროსაც კი ასრულებდნენ ჩუმად. მუსლიმები ყურბანს სავალდებულოდ მიიჩნევენ - არ აქვს მნიშვნელობა, რამდენად მორწმუნეა ადამიანი, ყურბანს აუცილებლად დაკლავს. ხშირად რამდენიმე ოჯახი ერთიანდება და ერთ საერთო შესაწირს კლავს. მას ზიარი ყურბანი ეწოდება. ხორცი შეიძლება ქრისტიან მეზობელსაც გაუზიარონ. ზოგჯერ ყურბანის რიტუალს ასრულებენ მიცვალებულის სულის მოსახსენებლად.

მევლუდი - ამ დღის არაბული სახელი (მავლიდ ან მაულუდ mawlūd) ქართველ მუსლიმებში (აჭარა) დამკვიდრდა მევლუდის სახელით. მევლუდი არის მუჰამედ მოციქულის (შუამავლის) დაბადების დღის აღნიშვნა. სუნიტური ტრადიციის მიხედვით, ეს დღეა ისლამური კალენდრის მესამე თვის, რაბი ალ ავალის¹⁷ თვის მეთორმეტე ღამე და დღე, ხოლო შიიტები მიჩნევენ, რომ მუჰამედი ამ თვის მეჩვიდმეტე დღეს დაიბადა. განსხვავებულია მოსაზრება, თუ ვინ და როდის აღნიშნა პირველად მუჰამედის დაბადების დღე (მევლუდი). მაგალითად, ერთი თვალსაზრისით, მუჰამედის დაბადების დღე XI საუკუნეში (შიიტური) ფატიმიდების სახალიფოში აღნიშნეს. სუნიტებს მიაჩნიათ, რომ ეს დღე მასშტაბურად და იმ ფორმით, როგორც ახლა ზეიმობენ, პირველად 1207 წელს ერბილში (ერაყი) აღინიშნა. ის მალე გახდა პოპულარული და სახალხო დღესასწაული.

მევლუდის ზეიმს ყველა ისლამურ (სუნიტურ) თემში არ აღნიშნავენ. ზოგიერთი მუსლიმი თეოლოგი მას არაისლამური რელიგიურობის გამოხატულებად და ცოდვად მიიჩნევს. სხვა ქვეყნებში კი, სადაც მევლუდი აღინიშნება, ზეიმი და რიტუალი განსხვავებულია. ჩვეულებრივ, რთავენ ქუჩებს და სახლებს ფერადი სინათლებით, მწვანე დროშებით. ამ დღეს ტკბილეულს ურიგებენ ახლობლებს და ნებისმიერ ადამიანს, ვინც შეხვდებათ. ამ დღეს კითხულობენ მუჰამედის ცხოვრებისადმი მიძღვნილ ლექსებს.¹⁸ „მევლუდს კითხულობენ“ მიცვალებულის საფლავზე. დღესასწაული გავრცელებულია აჭარაში. აქაური ქართველი მუსლიმები ამ რიტუალს საბჭოთა პერიოდშიც მალულად ასრულებდნენ. ბევრი აჭარლისთვის მასში მონაწილეობა ბავშვობის ტკბილ მოგონებას უკავშირდება. ამ დღეს მორწმუნეები იკრიბებიან ერთ ოჯახში და კითხულობენ ამონარიდებს ყურანიდან, მუჰამედისადმი მიძღვნილ ლექსებს, გამონათქვამებს. ზოგჯერ ზეიმში მონაწილეობს სასულიერო პირიც. რიტუალი სრულდება გარკვეული თანმიმდევრობით, სარიტუალო სასმისით ისმევა შერბეთი¹⁹ და მზადდება საგანგებო საჭმელი.

დაკრძალვის რიტუალი - დაკრძალვის რიტუალს უწოდებენ ჯანაზას. ასევე ჰქვია მიცვალებულისთვის ჯგუფურად შესრულებულ ლოცვას. რიტუალს აჭარაში განსაზღვრავს ყურანი, სუნა, შარიათი და ადგილობრივი ადათი. ცხედარს დაასვენებენ თავით ყიბლისაკენ²⁰. მიცვალებულის გლოვის ნაწილია დატირება და ყურანის ბოლომდე წაკითხვა. ისლამური ტრადიციით, ადამიანი გარდაცვალების დღესვე უნდა დაიკრძალოს, მაგრამ აჭარაში გავრცელებული ტრადიციით, მიცვალებულს 2-3 დღეში კრძალავენ. სულის მოსახსენებელი დღეა ორშაბათი და ხუთშაბათი ღამე. მიცვალებულთა მოსახსენებელ დღეებში აჭარაში ხალავენ ჰალვას. სამგლოვიარო რიტუალის ნაწილია მე-7 და 52-ე დღეს და 1 წლის თავზე მიცვალებულის სახელზე სუფრის მომზადება და სასულიერო პირის (მოლას) მოწვევა. ზოგჯერ კითხულობენ მევლუდს.

16 მუსლიმები ახ ჭამენ ლოხის ხოხცს ახც მახხვაში და ახც ისე.
17 ოსმალურ პერიოდში თუხქედ ენაში ახაბული სიტყვა შეიცვალა და ეწოდება ხებიუდევედი.
18 განსაკუთრებით პოპულარულია სუდეიმან ჩედების მევლუდის ვეროგები.
19 წყადში გახსნილი თაფლი.
20 მექის და ქააბის მიმართულება

ჯამე - აჭარაში მეჩეთს ჯამეს უწოდებენ. ჯამე დიდ, საკრებულო მეჩეთს ნიშნავს.²¹ აჭარული მეჩეთები ადგილობრივი და ისლამური ხელოვნების ტრადიციების შერწყმის ნიმუშია. აქ შემორჩენილი ძველი ხის ჯამეები აგებულია XIX საუკუნეში, მათი ნაწილი აშენდა ოსმალეთის იმპერიის მმართველობისას, ნაწილი - რუსეთის იმპერიისას. არქიტექტურა და ორნამენტების სტილი იცვლება პოლიტიკურ-კულტურული დომინაციის ცვლილების ფონზე. საბჭოთა პერიოდში მეჩეთები სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულებისთვის გადაკეთდა. ხულოს, შუახევის და ქედის რაიონის მთიან სოფლებში ისინი უფრო შენარჩუნდა, ფიზიკურად ან ნაწილობრივ განადგურდა ხელვაჩაურის, ქობულეთის რაიონების მეჩეთები. აჭარის ხის ჯამეები უნიკალური ხით ხუროთმოძღვრების ნიმუშებია. თითოეული ჯამე გამოირჩევა ხის ჩუქურთმებითა და კედელზე მოხატული ორნამენტებით. აჭარის ხის ჯამეები სრულყოფილად არ არის შესწავლილი. მათი სამომავლო კვლევა ქართულ-ისლამური კულტურული მემკვიდრეობის ახალ ნიმუშებს აღმოაჩენს. დღეს აჭარაში ეროვნული მნიშვნელობის კულტურის ძეგლის კატეგორია აქვს მინიჭებული ქედის რაიონში სოფელ ახოს ჯამეს (2006)²² და სოფელ გეგელიძეების ჯამეს (2009), ქობულეთის მუნიციპალიტეტში კვირიკეს ჯამეს (2006), ხულოს მუნიციპალიტეტში ბელეთის და დიდაჭარის ჯამეებს (2006), ასევე, ხულოს რაიონში ღორჭომის ჯამეს (2018).

სოფელ დღვანის ჯამე, ფოტო: პუჩიე აბაშიძე

21 ჯამე ახაბული სიგყვაა (jamia, Jamia, Djiamia) და შეკრებას ნიშნავს. ის აგებულა ნიშნავს დიდი თემის მეჩეთს, სადაც განთავსებულია საგანმანათლებლო ცენტრიც. ჯამე, ხოგოც სალოცავი სახლის სახელი, ფაქტობრივად ახის გავრცელებული ყოფილი ოსმალური იმპერიის პირობებში. ხუსდან ბაჩამიძის მიხედვით, ოსმალეთის პერიოდში აჭარის სოფლებში, ძირითადად, საკრებულო ანუ ცენტრალური სალოცავები შენდებოდა. სავაჩაულოდ, ამ გიპის სალოცავების სახელიდ დამკვიდრდა ჯამე. ვიცდად მუსლიმური საკულტო ნაგებობების შესახებ იხ. ბაჩამიძე, ხუსდან: მუსლიმური საკულტო ნაგებობები, ბაჩამიძე/შიოშვილი (ჩეე.) 2010, 390-416.

22 სოფელ ახოს ჯამეს კახი გადაგანილია აჭარის მხატვრობის მუზეუმში. ახოს ჯამესთვის დამზადდა ასლი. ბათუმში სამუზეუმო ექსპონატზე მითითებული ახ ახის, ხომ ის ჯამეს კახია.

კულტურა, რელიგიური და ხალხური ტრადიციები

მემთეურობა და შუამთობა - აჭარის ადმინისტრაციული ერთეულები - ქედა, შუახევი და ხულო - მთიან რეგიონს მიეკუთვნება. ადგილობრივები ქედას ქვემო აჭარას აკუთვნებენ, შუახევსა და ხულოს - ზემო აჭარას. ზემო აჭარას ზეგნებსაც უწოდებენ. აჭარის ყოფისთვის დამახასიათებელია მემთეურობის ტრადიცია. თითოეულ სოფელს აქვს საზაფხულო სახლი და საძოვრები მთაში, რომელსაც ეწოდება იალადი, ეილაან იაილა. ტრადიციულად, აჭარლები ზაფხულობით მთაში მიდიან, მიჰყავთ საქონელი და მთელ ზაფხულს იქ რჩებიან. ეს მათი ცხოვრების ციკლის ნაწილია დღემდე და მას „მთაში წასვლას“ უწოდებენ. ყველა სოფელს და, შესაბამისად, სოფლის მცხოვრებს თავისი მთა (ეილა) აქვს. დღეს ცნობილი კურორტი ბეშუმი ერთ-ერთი ასეთი საზაფხულო იალადია. მთაში მიდიან განსაკუთრებით მოხუცები და ბავშვები. მთაში ყოფნასთან არის დაკავშირებული სახალხო დღესასწაული შუამთობა, მისი შინაარსი არააჭარელმა შეიძლება არც იცოდეს. შუამთობა მთაში ყოფნის შუა პერიოდს აღნიშნავს. ადრე მის აღნიშვნას უფრო დიდი დატვირთვა ჰქონდა და მემთეურები განსაკუთრებით ელოდებოდნენ. ამ დღეს სოფლიდან ამოდიოდნენ ნათესავები, თანასოფლელები, სტუმრები და ღამისთევით ზეიმობდნენ. ერთი დღით მთის რუტინას არღვევდა მხიარულება, სხვადასხვა თამაშობა, მუსიკა, სტუმრიანობა. შუამთობას აღნიშნავდნენ ყველა მთაზე. დღეს ახალგაზრდები აღარ ატარებენ დიდ დროს მთაში. თუმცა საქონლისა და მეურნეობისთვის ზაფხულის იალალზე გატარების ტრადიცია ზემო აჭარაში მაინც ნარჩუნდება.

ზემო აჭარა, ფოტო: ჰუჩიე აბაშიძე

დამატებითი რესურსები

- „ბათუმის მუსლიმი და ქრისტიანი ქაჩთველები ჟოხდანას დამოუკიდებლობის აღიარებას უღოცავენ“, *ეესპუბლიკა* 100, “<https://civil.ge/ka/archives/334719>”
- „ბათუმში საქათველოსთან შეეხთების მოთხოვნით მიტინგები იმართება“, გაზეთი საქათველოს *ეესპუბლიკა*, 1919 წლის 22 ივლისი, N153, *ეესპუბლიკა* 100 <https://civil.ge/ka/archives/313651>
- სადაძე, სუდხან: უცნობი ძველი აჭახა, თბილისი, 2018
- მემდე აბაშიძე - ბიოგრაფია, განმანათლებლობა საქათველოში - იდეები და მოღვაწეები, <http://nateba.websail.net/biographies/373-abashidze-me>
- ყადი შეხვაშიძე - ბიოგრაფია, საზოგადოებრივი აქივი SOVLAB <http://archive.ge/ka/biography/220/photos>
- ჰიდახ აბაშიძე - ბიოგრაფია, საზოგადოებრივი აქივი SOVLAB <http://archive.ge/ka/biography/91>

ვიდეორესურსები

- „მხავადფეხოვნების სახეები - ჰუხიე“, გოდეხანგობის და მხავადფეხოვნების ინსტიტუტი (TDI) <https://www.youtube.com/watch?v=ZN3QleftDo>
- „მხავადფეხოვნების სახეები - საქათველოს მუსლიმები“, გოდეხანგობის და მხავადფეხოვნების ინსტიტუტი (TDI), <https://www.youtube.com/watch?v=12p8IkQbN20>

საქართველოს აზერბაიჯანელები - ისტორია, რელიგია და კულტურა

ისტორია

ეთნიკური უმცირესობები შეადგენენ საქართველოს მოსახლეობის 13,2%-ს.²³ საქართველოში მცხოვრებთაგან ყველაზე დიდ ეთნიკურ უმცირესობას ქმნიან აზერბაიჯანელები (6,3%).²⁴ მათი უმრავლესობა კომპაქტურად სახლობს ქვემო ქართლში. მათი წილი რეგიონის მოსახლეობაში 41,75%-ია.²⁵ გარდა ამისა, საქართველოში აზერბაიჯანელები ცხოვრობენ თბილისსა და კახეთში (რეგიონის მოსახლეობის 10.2%). ეთნიკურად ეს გახლავთ თურქმენული ტომის ხალხი, რომელთა ენაც თურქულენათა ჯგუფს მიეკუთვნება. ისინი საქართველოში დასახლდნენ სხვადასხვა ისტორიულ პერიოდში და სხვადასხვა ისტორიული ტერიტორიიდან (ირანი, ოსმალეთი). საქართველოში დღეს სრულყოფილად არ არის შესწავლილი ამ თურქულენოვანი ჯგუფების ისტორია და კულტურა.

საქართველოში მცხოვრები აზერბაიჯანელები რუსეთის იმპერიის საყოველთაო აღწერებში სხვადასხვა სახელით გვხვდებიან (ყაზანის თათრები, თურქები, ლეზგები, ბორჩალოს თათრები, ირანელი აზერბაიჯანელები და სხვა). თანამედროვე მკვლევრები ვარაუდობენ, რომ 1830 წელს თბილისში მცხოვრები თათრები ისინი არიან, ვისაც დღეს აზერბაიჯანელებს ვუწოდებთ. მხოლოდ XIX საუკუნის ცნობებით რომ ვიმსჯელოთ, თბილისსა და ქვემო ქართლშიც მუსლიმები ჭრელ ეთნიკურ და კულტურულ კომპოზიციას ქმნიდნენ. დღეს ყველა ამ ეთნოსს „აზერბაიჯანელებს“ ვუწოდებთ, რაც საბჭოთა მმართველობის და ნაციონალიზმის პოლიტიკის შედეგია.

საქართველოში თურქმენული ტომების შესახებ ისტორიკოსები საუბარს იწყებენ XI საუკუნის „დიდი თურქობით“. კერძოდ, ვარაუდობენ, რომ სელჩუკების შთამომავლები აგრძელებენ ქართულ სამეფოში ცხოვრებას. როგორც ცნობილია, ამავე პერიოდში დავით აღმაშენებელმა საქართველოს ტერიტორიაზე დაასახლა ყივჩაღები. თურქმენული ტომების კომპაქტური დასახლება საზღვრისპირა ადგილებში მიმდინარეობდა გიორგი ბრწყინვალეს დროსაც, XV-XVI საუკუნეებში. როგორც დავით აღმაშენებლის, ასევე გიორგი ბრწყინვალეს დროს ამას სამხედრო სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა. XVII საუკუნეში შაჰ-აბასსა და ქართლის მეფე გიორგის შორის გარიგების შემდეგ შეიქმნა ლორეს სახანო. კერძოდ, 1604 წელს შაჰ აბას I-მა ერევანთან ომში ოსმალები დაამარცხა. მაშინ გიორგი X (1600-1605) ირანის მხარეს იბრძოდა და ამ გამარჯვების ნიშნად, შაჰ-აბასისგან ირანში სოფლები და 300 თუმანი ჯამაგირი მიიღო. სამაგიეროდ, ირანის შაჰმა დაიკავა ლორეს მხარე და ლორეს ციხე. დებედეს ხეობაში თურქმენული ტომის ხალხი, ბორჩალოელები დასახლდნენ.²⁶ აქ შექმნილი ბორჩალოს სახანო პირველ ეტაპზე შაჰს ექვემდებარებოდა, თუმცა მალე ქართლის სამეფოს შემადგენლობაში მოექცა.

ცნობილია, რომ XVIII საუკუნეში ერეკლე II-მ მულანის ველიდან გადმოასახლა სპარსელებისაგან შევიწროებული 250 თურქმენული ოჯახი. მათგან შეიქმნა სოფლები: მულანლო, ყაფანახჩი და ყიზილჰაჯილი. წყაროების მიხედვით, ქართლ-კახეთის მეფე მუდმივად ცდილობდა, მათ ქვეყანა არ დაეტოვებინათ. 1764 წელს ერეკლემ სპეციალური ბრძანება გამოსცა ბორჩალოსა და სხვა ტომების წინამძღოლებისთვის.

23 ეთნიკური უმცირესობების განსახლება საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში იხილეთ http://csem.ge/wp-content/uploads/2016/07/ethnic_groups_of_georgia.jpg

24 2014 წლის საყოველთაო აღწერა - საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური საქართველოს მთლიანი მოსახლეობა - 3,713,8; აზერბაიჯანელები - 233,000.

25 ქვემო ქართლში მოსახლეობის საერთო რაოდენობაა - 423,986. <http://csem.ge/interactivemap/>

26 აღმოსავლეთ საქართველოში ჩამოსახლდა ჰასანდუს გომის ერთი ნაწილი.

მეფე მათ ავალებდა ბორჩალოს ელის²⁷ მოვლას და სანაცვლოდ გარკვეულ გარანტიებს სთავაზობდა.

1801 წელს, იმპერატორის ბრძანებით, ქართლ-კახეთის სამეფო გაუქმდა და რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შევიდა. შედეგად, ბორჩალოს მხარეში ინერგება რუსული ადმინისტრაცია. ამავე პერიოდში რეგიონში არსდება რამდენიმე გერმანული კოლონია. რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ ბორჩალოს მხარეში სახლდებიან ეთნიკური ბერძნებიც. მაზრა მეტად მრავალეთნიკური გახდა. 1880 წელს ამ ტერიტორიაზე შეიქმნა ბორჩალოს მაზრა (ცენტრით დაბა შულავერში), რომელიც მოიცავდა დღევანდელი წალკის, მანგლისის, თეთრიწყაროს, დმანისის, ბოლნისის, მარნეულის ტერიტორიას.

“თათახი გოგო” დიმიტრი ეხმაკოვის ფოტო, საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის ფოტოარქივი

1918 წლის 26 მაისს საქართველოს დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ პერიოდში საყურადღებოა თვითმმართველობის არჩევნები. 1919 წლის მაისიდან მუშაობა დაიწყო ბორჩალოს სამაზრო საერობო საარჩევნო კომიტეტმა, რომელიც განთავსებული იყო ეკატერინენფელდში (დღევანდელი ბოლნისი). მაზრა დაიყო 5 საარჩევნო ოლქად. საერობო მოწყობის ეს ტიპი ბორჩალოს მაზრის ადგილობრივ თვითმმართველობაში ყველა ეთნიკური ჯგუფის თანაბარ მონაწილეობას უზრუნველყოფდა.²⁸ 1918-1921 წლებში ეთნიკური უმცირესობები წარმოდგენილნი იყვნენ არა მხოლოდ ადგილობრივი თვითმმართველობის დონეზე, ისინი აგრეთვე მონაწილეობდნენ ახალი სახელმწიფოს დაფუძნებაში. ჰუსეინ (სონი) ყული-მამედ-ოღლი დამფუძნებელი კრების დეპუტატი იყო და აქტიურად მონაწილეობდა სხვადასხვა კომისიაში,

რომლებიც მუსლიმების პრობლემებთან დაკავშირებული საკითხების გადასაჭრელად ჩამოყალიბდა.²⁹ თბილისის მაზრის ყარაიაზის ოლქში ხმოსანთა არჩევისას თბილისის სამაზრო ერობის მეხუთე ხმოსანი გახდა აზერბაიჯანელი ეროვნების მუსლიმი ქალი ფარი-ხანუმ სოფიევი ყარაიაზის ოლქიდან. ეს პირველი მუსლიმი ქალი იყო, რომელიც ადგილობრივ თვითმმართველობაში აირჩიეს.³⁰

27 ელი - (თუჩქ., აბეხბ. იდ. ედ - ცომი, ხადიხ) — მეჯოგე-მომთაბახე მოსახლეობა კახეთსა და ქვემო ქახთში XVI-XIX საუკუნეებში. ვახტანგ VI-ის მიერ 1707-1709 წლებში შედგენილი სახელმწიფო სამაჩთის „დასტურდამდის“ ერთ-ერთი კაჩი იყო „ელის გამოსადების ხიგი“. ის შედგებოდა 18 მუხლისგან და განსაზღვრავდა აღმოსავლეთ საქართველოში სპახსეთიდან ჩამოსახლებული მომთაბახე თუჩქმენი ელის სოციალური და პოლიტიკური სტატუსს.

28 ეხოთა. ადგილობრივი თვითმმართველობის ეფოხიმა საქართველოს ხესპუბლიკაში 1918. თბილისი, 2017, გვ. 173

29 მამედოვი ჰუსეინ ყული-მამედ-ოღლი - <http://archive.ge/ka/biography/166>

30 ყარაიაზის მაგჩიიხიქი - ფაჩი-ხანუმ სოფიევა - <http://archive.ge/ka/blog/9>

ფაჩი ხანუმ სოფიევა, საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის ფოტოგრაფი

გასაბჭოების შემდეგ საბჭოთა საქართველოს ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მონყობა რადიკალურად შეიცვალა. საქართველოში მცხოვრებ ეთნიკურ ჯგუფებზე გავლენა მოახდინა საბჭოთა პოლიტიკამ და მეზობელ აზერბაიჯანში მიმდინარე მოვლენებმა. გასაბჭოების შემდეგ აზერბაიჯანში დამოუკიდებელი აზერბაიჯანის რესპუბლიკის ხსენება აიკრძალა.³¹ 1928 წელს ლათინური ანბანი ჩაანაცვლა კირილიცამ. აზერბაიჯანული გვარები შეიცვალა რუსული გვარის დაბოლოებით. 1935 წლიდან პასპორტში ეთნიკურობის აღმნიშვნელ გრაფაში „თურქი“ შეიცვალა სიტყვით

„აზერბაიჯანელი“.³² სწორედ ეს სახელი „აზერბაიჯანელი“ ეწოდა საქართველოში მცხოვრებ სხვადასხვა (ბორჩალოელ, ოღუზურ თუ ყიზილბაშურ) თურქმენული ტომის შთამომავლებს, რომლებიც ქვემო ქართლში, კახეთსა და თბილისში ცხოვრობდნენ. „აზერბაიჯანელი“, როგორც ეთნოსის სახელი, მკვიდრდება 1939 წლის საყოველთაო აღწერის შემდეგ. აღნიშნული ჯგუფისთვის გაიხსნა „აზერბაიჯანული“ სკოლები. მათ სკოლაში ასწავლიდნენ მხოლოდ რუსულს, როგორც საბჭოთა კავშირის ადმინისტრაციულ ენას და მათთვის მშობლიურად გამოცხადებულ „აზერბაიჯანულს“ (თურქული ენის აზერბაიჯანულ დიალექტს). ეს ენა, მართალია, თურქულ ენათა ჯგუფს მიეკუთვნება, მაგრამ ბევრისთვის მაინც უცხო იყო. საბჭოთა განათლების პოლიტიკით, ეს ეთნიკური ჯგუფი, ფაქტობრივად, იზოლირებულად განვითარდა. საქართველოს მოსახლეობამ თითქმის არაფერი იცოდა თემის კულტურის და ტრადიციის შესახებ. ასეთი ინფორმაცია არ იყო სახელმძღვანელოებში, კინოში, მედიაში თუ სხვაგან. საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, საქართველოს აზერბაიჯანული თემი ერთი დიდი პრობლემის წინაშე დადგა - ენის ბარიერი. აღნიშნული მიზეზების გამო, თაობებმა არ იცოდა ქართული ენა, რადგან რეგიონში მხოლოდ რუსული ან აზერბაიჯანული სკოლები იყო. შესაბამისად, საქართველოს აზერბაიჯანელები დღემდე ბევრ ბარიერს აწყდებიან როგორც ენობრივი, ასევე კულტურული თუ პოლიტიკური კუთხით. თემში ქართული ენის არცოდნის ისტორიულ-პოლიტიკური მიზეზები დღეს ბევრისთვის უცნობია.

პოლიტიკური და კულტურული ტრანსფორმაციის პროცესი

საქართველოს აზერბაიჯანული თემის ინტეგრაციაზე საუბრისას ხაზს უსვამენ თემში ქართული ენის არცოდნას, ნაკლებ პოლიტიკურ ჩართულობას, რაც სინამდვილეში იმ ისტორიული და პოლიტიკური პროცესების შედეგია, რომელზეც ზემოთ აღვნიშნავდით. პოსტსაბჭოთა პერიოდი თითქმის უნდა ყოფილიყო გარდამტეხი ეტაპი, როდესაც მათ საკუთარი კულტურის განვითარებისა და ქართულ საზოგადოებაში ინტეგრაციის საშუალება მიეცემოდათ, თუმცა წინ რიგი პოლიტიკური და კულტურული ბარიერები დახვდათ. პოსტსაბჭოთა პერიოდის აღწერისას, გვერდს ვერ ავუვლით საქართველოში ნაციონალიზმის აღმავლობას. ეთნო-რელიგიური ნაციონალიზმი (ქრისტიანული კულტურის უპირატესობა, „ქართველი ნიშნავს ქრისტიანს“) 90-იანი წლებიდან დღემდე მთავარი ნაციონალური ნარატივია. ის შორსაა ნაციონალიზმის მართებული გაგებისაგან,

31 1918 წელს აზერბაიჯანმა დამოუკიდებლობა გამოაცხადა.

32 აზერბაიჯანის გეოგრაფიაზე მცხოვრები ენის, აზერბაიჯანელების ფოხმთხეობაში მონაწილეობდნენ ხოგოც ადბანუხი, ასევე იხანუდი და თუქუდენოვანი (ოღუზური და სეღრუკური) ტომები.

რაც გულისხმობს მოქალაქეობის პრინციპს, ერთიანობის განცდას, საერთო ისტორიული მემკვიდრეობის შენარჩუნებას, განურჩევლად რელიგიისა და ეთნიკური მიკუთვნებულობისა. რადიკალური ეთნო-ნაციონალური იდეოლოგიის გამო, საქართველოს აზერბაიჯანელები ხშირად გამხდარან დისკრიმინაციისა და ძალადობის მსხვერპლნი, განსაკუთრებით, 90-იან წლებში. მათ ეძახდნენ „თათრებს“, აღიქვამდნენ როგორც სტუმრებს, რომელთაც უნდა დაეტოვებინათ ეს მხარე. 80-90-იანი წლების დაძაბულობის კულმინაცია იყო თავდასხმა ბოლნისში მცხოვრებ აზერბაიჯანელებზე, რომლებსაც ქართველები ფიზიკურად გაუსწორდნენ და ქალაქიდან განდევნეს.

საქართველოს მოსახლეობამ წლების განმავლობაში ბევრი არაფერი იცოდა ქვეყნის აზერბაიჯანული თემის შესახებ. ძალიან სუსტი იყო ინტეგრაციის პოლიტიკა. ამ მხრივ, გარდამტეხი აღმოჩნდა განათლების სფეროში 2009 წლიდან დაწყებული რეფორმა, რომელიც არაქართულენოვანი აბიტურიენტებისთვის კვოტირების სისტემას („1+4 სისტემას“) ითვალისწინებდა. 2010 წლიდან ეთნიკურ უმცირესობათა წარმომადგენლებს საშუალება აქვთ, უმაღლესი განათლება მიიღონ გამარტივებული წესით. ეს ითვალისწინებს ზოგადი უნარების გამოცდის ჩაბარებას სომხურ, აზერბაიჯანულ, აფხაზურ, ოსურ ენებზე და, სათანადო ქულების დაგროვების შემთხვევაში, უმაღლესი განათლების მიღების შესაძლებლობას. ერთი წელი სტუდენტები სწავლობენ ქართულ ენას და ამის შემდეგ აგრძელებენ სწავლას სასურველ ფაკულტეტზე. „1+4“ პროგრამაში მონაწილე სტუდენტების რაოდენობა ყოველ წელს იზრდება.³³ აღნიშნულმა ცვლილებამ ხელი შეუწყო ახალგაზრდებში განათლების, ქართული ენის ცოდნის საგრძნობლად გაუმჯობესებას და მთლიანობაში ინტეგრაციის პროცესს, რამაც თვისებრივად შეცვალა ახალგაზრდა თაობის პოლიტიკური ცნობიერება და სამოქალაქო ღირებულებები. ისინი - როგორც საქართველოს მოქალაქეები - მეტ პოლიტიკურ პასუხისმგებლობას აკისრებენ თემს. კერძოდ, ხშირად აკრიტიკებენ საკუთარი თემის წარმომადგენლებს პარლამენტში, რომ მათ არ იციან ქართული ენა და არ აქტიურობენ პოლიტიკურ დებატებში. მათი აზრით, პარტიებს ეთნიკურ უმცირესობათა წარმომადგენლებად ხშირად ისეთი ადამიანები შეჰყავთ სიებში, რომლებმაც საკმარისად არ იციან ქართული ენა და არც სათანადო განათლება აქვთ.³⁴ ეს კი აძლიერებს ქართულის არმცოდნე, პასიური ეთნიკური უმცირესობების საჭარო ხატს. ზოგადად, 90-იანი წლების შემდეგ, პარლამენტში შეიმჩნევა ეროვნულ უმცირესობათა წარმომადგენლების კლების ტენდენცია. 2016 წლის პარლამენტში ეროვნულ უმცირესობათაგან მხოლოდ 11 დეპუტატი იყო - ეს 7,3 %-ია მაშინ, როცა მოსახლეობაში მათი საერთო წილი, 2014 წლის აღწერით, 13,2 % აღწევს.³⁵

ადრეულ ასაკში ქორწინება ხშირად ასოცირდება საქართველოს აზერბაიჯანულ თემთან. ამგვარი თვალსაზრისის ობიექტური მიზეზია ასეთი შემთხვევები რეგიონში, რაც გამოწვევაა თემისა და მთლიანად საზოგადოებისათვის. უნდა აღინიშნოს, რომ ადრეულ ასაკში ქორწინება, როგორც ფემიციდი, პატრიარქალიზმი, არ არის მხოლოდ ერთი რომელიმე ქვეყნის ან კულტურული ჯგუფისთვის დამახასიათებელი ტრადიცია. ამ ე.წ. „ტრადიციას“ არ აქვს ნაციონალიზმი, თუნდაც ის რომელიმე კულტურაში მეტად იყოს გავრცელებული, ვიდრე - სხვაგან. დღეს თემის წარმომადგენლები, განსაკუთრებით ახალგაზრდები, ასეთ პრაქტიკას აკრიტიკებენ. თუმცა ისინი ორმაგად დაუცველნი არიან, ერთი მხრივ, საკუთარი კულტურული გარემოს გამო და, მეორე მხრივ, ფართო საზოგადოების მხრიდან, რომელიც მიიჩნევს, რომ „ეს მათი ტრადიციაა და არ უნდა

33 „1+4“ პროგრამაზე ჩაიხიციხედი ახაქათულენოვანი სტუდენტების ხაოგენობა წლების მიხედვით: 2010 - 247 სტუდენტი, 2011 - 430, 2012 - 589, 2013 - 890, 2014 - 673, 2015 - 741, 2016 - 960, 2017 - 1047.

34 ეროვნული უმცირესობები საქართველოს პარლამენტში 1990-2016, ეთნიკურობისა და მულტიკულტურული მემკვიდრეობის შესწავლის ცენტრი, 2017, http://csem.ge/wp-content/uploads/2017/01/Infographics_minorities-in-parliament_Geo.pdf

35 ECMI-ის მონაცემებით, ეროვნულ უმცირესობათა ყველაზე დაბალი მაჩვენებელი 1992-1995 წლების მოწვევის პარლამენტში აღინიშნებოდა - 4 დეპუტატი, ხოლო 1996-1999 და 1999-2004 წლებში მაჩვენებელი ყველაზე მაღალი იყო - 16-16 დეპუტატი. 2008-2012 წლებში - 6 დეპუტატი ეროვნული უმცირესობებიდან, 2012 წელს - 8, 2016 წელს კი - 11. ინფორმაცია ეროვნული უმცირესობების წარმომადგენელთა შესახებ პარლამენტში იხილეთ: http://csem.ge/wp-content/uploads/2017/01/Infographics_minorities-in-parliament_Geo.pdf

ჩავერიოთ“. მსგავსი შეხედულებითა და დამოკიდებულებით, ჩაურევლობით, პოლიციაც ხელს უწყობს ამ „ტრადიციის“ შენარჩუნებას. დღეს ახალგაზრდები საჯაროდ ამბობენ, რომ მოტაცება და ადრეულ ასაკში ქორწინება არ არის „აზერბაიჯანული ტრადიცია“ და, პირველ რიგში, მეთ დაცვას პოლიციისგან ითხოვენ. ბოლო წლებში საქართველოს აზერბაიჯანელების ახალი თაობა ყველა პლატფორმაზე აღნიშნავს ასეთი პრაქტიკის მიუღებლობას.

დღეს თემის ახალგაზრდა წარმომადგენლებში საფუძველი ეყრება პოლიტიკურ და სამოქალაქო აქტივიზმს. ახალი თაობა უკეთ ფლობს ქართულ ენას და ცდილობს ეს ცოდნა სხვებსაც გადასცეს. მათი ინიციატივით, რეგიონში იქმნება სათემო ორგანიზაციები, არაფორმალური განათლების კერები, სადაც მომავალ თაობას ასწავლიან ქართულ ენას და გადასცემენ სხვა დარგობრივ ცოდნას, რომელიც თვითონ შეიძინეს. განათლების საკითხი, პოლიტიკური ჩართულობა და კულტურული იდენტობის ჩამოყალიბება ერთმანეთზეა გადაჯაჭვული. ტერმინი „საქართველოს აზერბაიჯანელები“ თავად თემის წარმომადგენლებმა შეარჩიეს. ამ სახელდებით ისინი ემიჯნებიან „აზერბაიჯანელს“ - სხვა სახელმწიფოს მოქალაქეს, სხვა ქვეყნისადმი მიკუთვნებულობას და ხაზს უსვამენ, რომ მათი სამშობლო საქართველოა, როგორც მათი წინაპრების სამშობლო იყო საქართველო. საქართველოს აზერბაიჯანელისთვის მნიშვნელოვანია თავის აღქმა ქვეყნის ნამდვილ მოქალაქედ და „ქართველობის“ ისეთი შინაარსი, რომელიც თავის თავში მოიაზრებს ეთნიკურად და რელიგიურად განსხვავებულ ჯგუფებს. ამ მისწრაფების გამოხატულებაა კამპანია „გვარი დამიბრუნე“. საქართველოს ახალგაზრდა აზერბაიჯანელების ჯგუფმა მიმართა იუსტიციის სახლს, რომ მათ გვარებს ჩამოშორდეს რუსული დაბოლოება - მაგ. ევ და ჩანაცვლდეს აზერბაიჯანელისთვის დამახასიათებელი დაბოლოებებით: -ლი; -ოლღუ; -სოი; -ჯილ და ა.შ. 2020 წელს სოციალურ ქსელში ჰეშთეგით გავრცელდა სიტყვები: „საქართველოსთან ერთად ჩვენი გვარების 20%-ც ოკუპირებულია! არა რუსულ ოკუპაციას ჩვენს გვარებში!“ ამ კამპანიით და მოთხოვნით, საქართველოს აზერბაიჯანელები ემიჯნებიან საბჭოთა წარსულსაც და თამამად გამოთქვამენ თავიანთ სურვილს, „არ ჰქონდეთ კავშირი დღევანდელ რუსეთთან გვარის დაბოლოებით“.

რელიგია

ისლამი ქვემო ქართლში მცხოვრებ საქართველოს აზერბაიჯანელებში - საქართველოს აზერბაიჯანულ თემში, ძირითადად, ისლამის სუნიტურ და შიიტურ მიმართულებას მისდევენ. სუნიტები ქვემო ქართლში მიეკუთნებიან ჰანაფიტურ სკოლას, შიიტები არიან მეთორმეტე შიას მიმდევრები. რელიგიურ მიკუთვნებულობაში შეგვიძლია დავინახოთ მათი წინაპრების რელიგიური და კულტურული განსხვავება. როგორც აღინიშნა, საქართველოში მცხოვრები აზერბაიჯანელების წინაპრები ადრე ცხოვრობდნენ დღევანდელი აზერბაიჯანის და ირანის ტერიტორიაზე. აგრეთვე აქ სახლობენ XIX საუკუნეში ოსმალეთის იმპერიიდან, დღევანდელი თურქეთის ტერიტორიიდან ჩამოსული ოჯახების შთამომავლები. მათი კულტურა და ტრადიციები უკვე ქართულ გარემოში ჩამოყალიბდა. ისინი ცდილობენ, შეინარჩუნონ საკუთარი კულტურული თვითმყოფადობა. საბჭოთა პერიოდში ათეიზმის, როგორც სახელმწიფო იდეოლოგიისა და ანტირელიგიური პოლიტიკის ფონზე, თემში რელიგიური ცოდნა და პრაქტიკა დასუსტდა. ამიტომ დღეს სუნიზმის ან შიიზმის თეოლოგიური ცოდნა სუსტია. პოსტსაბჭოთა პერიოდში მორწმუნეები ცდილობენ, განათლება მიიღონ საზღვარგარეთ (შიიტები თეოლოგიური განათლებისთვის ირჩევენ ირანს და ერაყს, სუნიტები - თურქეთს). თემის უმრავლესობა (ძირითადად, უფროსი თაობა) ამბობს, ისინი ისლამის მიმდევრები არიან და განსხვავებებზე არ ამახვილებენ ყურადღებას. თუმცა მიმდინარეობებს შორის განსხვავება სულ მცირედ გამოიხატება რელიგიურ დღესასწაულებსა (შიიტებისთვის მნიშვნელოვანი დღეა აშურა და მისი რიტუალურად აღნიშვნა) და რიგ რელიგიურ პრაქტიკაში (მაგალითად, მეჩეთში ლოცვა, რელიგიური ავტორიტეტების (აიათოლა) აღიარება და ა.შ.). რელიგიურ განათლებასთან ერთად,

იზრდება რელიგიური თვითდენტიფიკაცია.

ყურანი სუნიტებისთვის და შიიტებისთვის წმინდა წიგნია. მუჰამედ წინასწარმეტყველთან ერთად, შიიტებს სწამთ 12 იმამი, როგორც რწმენის მთავარი წყარო, როგორც სულიერი და პოლიტიკური საღვთო მმართველობა. სიტყვა „შია“ (السنة asch-schīa) არაბულად ნიშნავს მიმდევარს.³⁶ ეს არის შეკვეცილი ფორმა სიტყვისა ალიის მიმდევარი (schīat ‘Alī السعة علق). ალი (‘Alī ibn Abī Tālib) იყო მუჰამედის სიძე, რომელსაც შიიტები მუჰამედის უპირველეს ჩამომავლად, ხალიფად და იმამად მიიჩნევენ. ისინი მხოლოდ ალის შთამომავლებს აღიარებენ მუჰამედის ლეგიტიმურ მემკვიდრედ. საქართველოში მცხოვრები შიიტები მეთორმეტე შიას მიმდევრები არიან.³⁷ შიიტების რწმენით, მეთორმეტე იმამი - იმამ მუჰამედ ალ-მაჰდი - გამოცხადდება ბოლო ჟამისას, რათა დაამყაროს მშვიდობა და სამართლიანობა ქვეყანაზე. საქართველოს აზერბაიჯანელები - სუნიტებიც და შიიტებიც - დღეში 5-ჯერ ლოცულობენ.³⁸ სუნიტებისგან განსხვავებით, შიიტები ლოცვას ამატებენ ერთ წინადადებას: „მნამს, რომ ალი არის ღმერთის მეგობარი“. შიიტები ლოცვისას შუბლს ადებენ პატარა სალოცავ ქვას - დაპრესილ ქვიშას. არსებობს გადმოცემა, რომ მუჰამედი ლოცვისას შუბლით მიწას ეხებოდა, ამიტომ შიიტები სიმბოლურად ამას იმეორებენ. განსაკუთრებით ძვირფასია, თუ დაპრესილი მიწა ქერბალადან არის.³⁹

აზერბაიჯანული თემის რელიგიურ ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ისლამურ დღესასწაულებს და რიტუალებს: ყურბან-ბაირამი, რამადანი, რამადან-ბაირამი (იხ. ზემოთ). შიიტები აღნიშნავენ აშურას დღეს. საქართველოს აზერბაიჯანელებისთვის ისლამი მათი კულტურის და ტრადიციის განუყოფელი ნაწილია, მაშინაც კი, თუ თემის წარმომადგენელი არ გამოირჩევა მაღალი რელიგიურობით.

აშურა - შიიტებისთვის რელიგიურ კალენდარში მნიშვნელოვანი დღეა. აშურა (عاشوراء ‘āschūrā) - სიტყვასიტყვით ნიშნავს მეათეს. ეს დღე აღინიშნება მუჰარამის თვის მეათე დღეს, როცა შიიტები იხსენებენ იმამ ალის შვილის, მოწამის და მესამე იმამის - ჰუსეინის სიკვდილს და ქერბალასთან ბრძოლას. ჰუსეინის სიკვდილის თემა არის ფუნდამენტური შიიტების რელიგიური მოძღვრებისთვის. სხვა ქვეყნების მსგავსად, საქართველოს აზერბაიჯანელებიც აღნიშნავენ აშურას დღეს - გლოვის დღეს. მას ზოგჯერ „შაჰსეი ვაჰსეის“ ეძახიან („შაჰ ჰუსეინ, ვაჰ ჰუსეინ“). არსებობს მდიდარი ისტორიული ცნობები თუ ზეპირი ისტორიები, რომლებიც ადასტურებს, რომ აშურას დღეს საუკუნეების მანძილზე აღნიშნავდნენ თბილისელი მუსლიმები. შიიტები ამ დღეს საჯაროდ გლოვებენ, ტირიან, კითხულობენ ტექსტებს, რომლებიც ჰუსეინს ეძღვნება. საჯარო გლოვის რიტუალის ნაწილია მსუბუქად მკერდზე ხელის დარტყმა (Sīnazanī).⁴⁰ აშურას რიტუალურად აღნიშნავენ მარნეულში და აქ ყოველწლიურად იმართება სამგლოვიარო პროცესია.

ნოვრუზ ბაირამი - საქართველოს აზერბაიჯანელებში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დღესასწაულია ნოვრუზ-ბაირამი. ნოვრუზი არ არის ისლამური რელიგიური დღესასწაული, მაგრამ რადგან მას მუსლიმურ ქვეყანაში ან მუსლიმი თემი აღნიშნავს, არასწორად მიიჩნევენ ისლამურ დღესასწაულად. სიტყვასიტყვით ნოვრუზი სპარსულიდან ნიშნავს „ახალ დღეს“. ნოვრუზი უძველესი დღესასწაულია, რომლის ფესვები ზოროასტრიზმში შეიძლება აღმოვაჩინოთ. ეს არის ახალი წლის დაწყების რიტუალური დღესასწაული. სპარსეთში მას 3000 წლის წინაც ზეიმობდნენ. მას ზოგჯერ „სპარსულ ახალ წელს“

36 სხვადასხვა წყაროს მიხედვით, საშუალოდ შიიტების ხაოდენობა მეჩყვობს მუსლიმი მოსახლეობის 10%-დან 25%-მდე. შიიზმი სახელმწიფო რელიგიაა ირანში. შიიზმის მიმდევრები ცხოვრობენ ერაყში, აზერბაიჯანში.

37 შიიზმის ქვემიმდინავეობებია: მეთოხმევე შია, ისმაილიტები, ზაიდიტები, ადვიტები, ნუსაიჩელები.

38 ზოგიერთი შიიტი ღოცურობს დღეში 3-ჯერ.

39 680 წ. ქეხბადასთან ბიძოლაში მოკლულ ჰუსეინს (მოწამე იმამ ჰუსეინი) ყოველწლიურად იხსენებენ შიიტები (აშურას დღე).

40 სეფიანთა მმართველობის პეიოლში და, შესაბამისად, ირანის იმერხონდერ პიოვიციებში გავრცელებული იყო ამ დღეს საკუთარი თავისთვის ხიჯუაღუხად მძიმე ტკივილის მიყენება. დღეს ეს წესი შიიტების უმრავლესობაში მიღებული ახ ახის.

ან „გაზაფხულის დღესასწაულს“ უწოდებენ. ეს არის ბუნების განახლების, ახალი სიცოცხლის, ნაყოფიერების და იმედის დღესასწაული. დღეს ნოვრუზს აღნიშნავენ ირანში, აზერბაიჯანში, თურქეთის გარკვეულ ნაწილში, ბალკანეთის ქვეყნებში, უზბეკეთში, ყაზახეთში, თურქმენეთში, კავკასიაში. საქართველოში ნოვრუზს აღნიშნავს საქართველოს აზერბაიჯანული თემი.⁴¹ ნოვრუზის დღესასწაულის აღნიშვნა თემის კულტურული იდენტობის განუყოფელი ნაწილია. იგი აღინიშნება 21-23 მარტს და ოჯახურ დღესასწაულად მიიჩნევა. ამ დღეს მაგიდას აწყობენ ხილით, ტკბილეულით, ჩირით. მაგიდაზე აუცილებლად უნდა იყოს 7 ატრიბუტი: წითელი ლენტით შემკული ჯეჯილი, როგორც გაზაფხულის და განახლების სიმბოლო, ნიორი - ჯანმრთელობის სიმბოლო, ვაშლი - სილამაზის სიმბოლო, ძმარი - მოთმინების სიმბოლო, სუმბული - გაზაფხულის სიმბოლო, მონეტები - სიმდიდრისა და კეთილდღეობის სიმბოლო, თუთუბო (სანელებელი) - ნაყოფიერების სიმბოლო.⁴² მასთან დაკავშირებულია ისეთი რწმენა-წარმოდგენები, როგორც ახალ წელთან საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. სჯერათ, რომ ეს არის ძველი წყნის, შიშების, დაავადებების წარსულში ჩაბარების დღე და ახალი წლის იმედით შეგებების დღესასწაული. ნოვრუზის წინა ღამეს ტრადიციულად ანთებენ დიდ კოცონს, რომელზე გადახტომისას შემდეგ სიტყვებს ამბობენ: „ყველა ჩემი საზრუნავი ამ ცეცხლში დაიწვას“. სჯერათ, რომ ამით ბოროტი ძალები დამარცხდებიან. 21 მარტამდე 4 კვირით ადრე იწყება ოთხი ჩერუნებს ანუ „4 ოთხშაბათის“ რიტუალი. მისი აღნიშვნა სამშაბათს ღამით იწყება, ამიტომ მას 4 სამშაბათის დღესასწაულსაც უწოდებენ. ამ წეს-ჩვეულების საფუძველია ძველი რწმენა, რომ სამყარო 4 ელემენტისაგან შედგება და, შესაბამისად, ზეიმობენ წყლის, ცეცხლის, ჰაერის და მიწის სამშაბათს. ამ დღეს ანთებენ კოცონს⁴³, ამზადებენ ტკბილეულს, სიმღერით და ცეკვით აცილებენ თითოეულ სამშაბათს.

ნოვრუზ ბაიხამის აღნიშვნა სოფელ ადგეთში, ფოტო: სამიხა ბაიხამოვა

ნოვრუზის დღესასწაულს საქართველოში მცხოვრები ეთნოსები უძველეს დროშიც აღნიშნავდნენ და მის შესახებ საუკუნეების მანძილზე იცოდნენ. ამის ერთ-ერთი დასტურია ამ დღესასწაულის მოხსენიება შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“:

„ამა ქალაქსა წესია დღესა მას ნავროზობასა – არცა ვინ ვაჭრობს ვაჭარი, არცა ვინ წავა გზობასა; ყოველნი სწორად დავინწყებთ კაზმასა, ლამაზობასა, დიდსა შეიქმან მეფენი პურობა-დარბაზობასა.“

41 2010 წელს პეზიზიენტი მიხეილ სააკაშვილის ინიციატივით, ნოვრუზ ბაიხამი სახალხო დღესასწაულად გამოცხადდა.

42 ზოგიერთ ქვეყანაში, მაგ., აზერბაიჯანში, მიღებულია ნოვრუზის მაგიდაზე საათის - ხოვოხი სიცოცხლის განანგვიძიების სიმბოლოს - დადება. ასევე მიღებულია ფეხადი კვეჩხების, საჩკის, სანთლების დადება. ირანში გავრცელებული ტახიციით, ამ დღეს კითხულობენ ფიხეოუსს.

43 ჭიაკოკონობის მსგავსად.

კულტურა

აშულები - ფართო საზოგადოება თითქმის არ იცნობს საქართველოს აზერბაიჯანული თემის კულტურას და ტრადიციას. აშულური ხელოვნება - როგორც ქალაქური კულტურა - საქართველოში ფართოდ იყო გავრცელებული XVIII-XIX საუკუნეებში. აშული სახალხო მომღერალი და მთქმელია, რომელიც თავად თხზავს სასიმღერო ტექსტს (ეპიკურს, სატრფიალოს) და მღერის რომელიმე სიმებიან საკრავზე (საზი, თარი, ქამანჩა). აშულური სიმღერები აღმოსავლეთის მუსიკალური კულტურის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაკადია. ის ემყარება ხალხურ მუსიკასა და პოეზიას. აშულური ხელოვნების პოეტურ და ვოკალურ-ინსტრუმენტულ ჟანრებს მიეკუთვნება: დასთან, ბაიათი, მუხამბაზი. ეს მიმდინარეობები გავრცელებული იყო სპარსეთში, ანატოლიაში. დღეს მას საკუთარ კულტურულ მემკვიდრეობად მიიჩნევენ ირანში, აზერბაიჯანში, სომხეთში და, მათ შორის, საქართველოში. ყველა ამ ქვეყანაში ამ ჟანრს გამოჩენილი წარმომადგენელი ჰყავს. 2009 წელს იუნესკომ აშულების ხელოვნება არამატერიალურ კულტურულ მემკვიდრეობად აღიარა.⁴⁴ საქართველოში, კერძოდ, თბილისში, აშულობა დიდი პოპულარობით სარგებლობდა წარსულში. ცნობილი წარმომადგენელი იყო საიათნოვა. XIX საუკუნეში გამოირჩეოდა აშული ჰაზირა - აბრამ აბრამოვი, რომელიც 1845 წელს დაბა შულავერში დაიბადა. თბილისში ეს კულტურა ნელ-ნელა გაქრა, თბილისური მულტიკულტურალიზმის გაფერმკრთალებასთან ერთად. ეს უნიკალური კულტურა დღეს მხოლოდ ქვემო ქართლშია შემორჩენილი. აქ უნდა გავიხსენოთ ცნობილი აშული აშულ ქამანდარი (ქამანდარ, ჰამიდ ოღლი ეფენდიევი) სოფელ ქეფენეხიდან - ბორჩალოს აშულური სკოლის გამორჩეული წარმომადგენელი. მარნეულში ცხოვრობს აშული ბაფალი ადიგოზალოვი, რომელიც თავად აკეთებს საკრავ ინსტრუმენტს - საზს. ტრადიციულად, აშულები მამაკაცები არიან, მაგრამ საქართველოს აზერბაიჯანულ თემში ამ ტრადიციას აგრძელებს ქალი აშულიც - ნარგილე მეჭთიევა.

მახნუდის კუდგუხის სახლის აშულების ტრიო 1979, საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის ფოტოარქივი

ბორჩალოური ხალიჩები და ფარდაგები - ხალხური რენვის თვითმყოფადი და გამორჩეული კულტურის მაგალითია ბორჩალოური ხალიჩები. რენვის განსაკუთრებული სტილი ("ბორჩალი") გავრცელებული იყო კავკასიაში მცხოვრებ თურქმენულ ხალხებში (ბორჩალოს ტომები). ამ ტრადიციის გამგრძელებლები ცხოვრობენ არა მხოლოდ აზერბაიჯანში, არამედ საქართველოშიც. ქვემო ქართლში

დღეს ბორჩალოურ ხალიჩებს ქმნიან და წინაპრებისგან დატოვებულ ცოდნას ინახავენ საქართველოს აზერბაიჯანელი ქალები. ბორჩალოური სტილის ფარდაგები გამოირჩეოდნენ ორიგინალური, თავისებური ორნამენტებით, ფერებით. ამის მიხედვით ისინი განსხვავებულ სახელებს ატარებენ: „გარაჩოპი“⁴⁵, „ლამბალო“⁴⁶, „ფახრალი“⁴⁷.

ბორჩალოური ხალიჩების სოციალური და კულტურული ისტორია შესასწავლია, რამაც შეიძლება დაადასტუროს, რომ საქართველოც იზიარებს სამხრეთ კავკასიაში

44 წახადგინა აზერბაიჯანმა.

45 სოფელი საგაჩეკოს ხაიონში, სადაც აზერბაიჯანელები ცხოვრობენ.

46 სოფელი საგაჩეკოს ხაიონში, სადაც აზერბაიჯანელები ცხოვრობენ.

47 ფახრალო - ბოდნისის ხაიონის სოფელ გადავეხის ძველი სახელი.

გავრცელებულ ამ უნიკალურ კულტურულ მემკვიდრეობას.

დამატებითი რესურსები

- მამედოვი ჰუსეინ ყუდი-მამედ-ოლდი - <http://archive.ge/ka/biography/166>
- ყაჩაიაზის მაგჩიახქი - ფაჩი-ხანუმ სოფიევა - <http://archive.ge/ka/blog/9>

ვიდეორესურსები

- „დაფის ტბა“, INDIGO ინდიგო, <https://www.youtube.com/watch?v=MHsq5UT4SK8>
- „ვინ ვაჩო ჩვენ“, INDIGO ინდიგო, <https://www.youtube.com/watch?v=ROvTI--ZwI8>
- „მხავადფეხოვნების სახეები - ოქტაი“, გოდეხანგობის და მხავადფეხოვნების ინსტიტუტი (TDI), <https://www.youtube.com/watch?v=vXIUWj3Lj6g>
- მხავადფეხოვნების სახეები - დიამანი“, გოდეხანგობის და მხავადფეხოვნების ინსტიტუტი (TDI), <https://www.youtube.com/watch?v=8gv7eN6sFrk>
- „აღხეუდი ქოხწინება - ხას ფიქობენ აზეხბაიჯანედი ქადები?“, ადამიანის უფლებების სწავლებისა და მონიტორინგის ცენტრი (EMC), <https://www.youtube.com/watch?v=zIEOCZtsbhc&t=2s>
- „აქტივისტები აზეხბაიჯანედ თემში მიმდინაჲე პოლიტიკური თვითგამოხვევის პიროცხზე, ადამიანის უფლებების სწავლებისა და მონიტორინგის ცენტრი (EMC), <https://www.youtube.com/watch?v=iilDFIBaH0A>

ქისტები პანკისის ხეობაში - ისტორია, რელიგია და კულტურა

ისტორიულ - ეთნოგრაფიული სურათი

პანკისის ხეობაში მოსახლე ქისტები (ვაინახები) ეთნიკურად და ენობრივად ჩეჩენ-ინგუშების მონათესავე ხალხია. ისინი თავიანთ თავს ვაინახებს უწოდებენ. ქისტი მათი ქართული სახელია, რომელიც დროთა განმავლობაში გაითავისეს. ამიტომ პანკისში მცხოვრები ქისტი ჯერ ვაინახს და ქისტს უწოდებს საკუთარ თავს და შემდეგ - ჩეჩენს. ჩეჩენ-ინგუშები კავკასიის უძველესი ტომია და მას საუკუნეების მანძილზე აკავშირებდა ქართველებთან (თუშებთან, ფშავ-ხევსურებთან) კულტურული, ენობრივი და სოციალურ-ეკონომიკური ერთობა. ქართული საისტორიო წყაროების მიხედვით, ჩეჩენ-ინგუშები XIX საუკუნის 30-იან წლებამდე ახლანდელი ჩეჩნეთის ტერიტორიაზე ცხოვრობდნენ. დღევანდელი ქისტები მათი შთამომავლები არიან. ისინი საქართველოში ჩრდილო კავკასიიდან, დაახლოებით, 1826 წელს ჩამოსახლდნენ. ქისტების პირველი ტალღა ჩამოვიდა სოფელ პანკისში (ქისტურად პენგიზ), დღევანდელ სოფელ დუისში. XIX საუკუნის დასაწყისში ქისტები პანკისში ნათესაური პრინციპის, გვარების (თეიფები) მიხედვით დასახლდნენ. კომპაქტურად დამკვიდრების პროცესი ამავე საუკუნის 60-იან წლებში დასრულდა. სამშობლოს დატოვების მთავარი მიზეზები იყო ეკონომიკური ფაქტორი და საბრძოლო ვითარება ჩრდილო კავკასიაში. საქართველოში გადმოდიდნენ სისხლის აღების წესს გარიდებულები, თემიდან მოკვეთილები და ჩეჩნური წინააღმდეგობის წევრები, რომლებიც არ ურიგდებოდნენ მეფის რუსეთის დამპყრობლურ პოლიტიკას, ასევე ისინი, ვინც შამილს გამოეცა. ისტორიულად პანკისის ხეობა ორ ნაწილად იყოფოდა – დუისის და ჯოყოლოს თემებად. თითოეულს თავიანთი მამასახლისი ჰყავდა, რომლებიც საზოგადო კანონებით ხელმძღვანელობდნენ, მაგრამ მთავრობის ნებართვით, ისინი ზოგიერთი საკითხის განსჯისას მამაპაპურ წეს-ჩვეულებებს ეყრდნობოდნენ. პანკისში მცხოვრებ ქისტებში XX საუკუნის ბოლომდე გავრცელებული იყო ადათობრივი სამართალი. შარიათი რაიმე როლს პრაქტიკულად არ ასრულებდა. აქ იშვიათი იყო მრავალცოლიანობა.

ზოგიერთ ისტორიულ წყაროში შემონახულია ცნობები იმის შესახებ, რომ ქისტური ეთნიკური ჯგუფები საქართველოს ტერიტორიაზე XIX საუკუნემდეც სახლობდნენ. სხვადასხვა დროს ჩეჩენ-ინგუშებით დასახლებული ტერიტორია საქართველოს საზღვრებში იყო. ენობრივი სიახლოვე (იგულისხმება კავკასიურ ენათა ნათესაობა), ასევე კულტურული და სოციალური ურთიერთობები აახლოებდა ვაინახებსა და ქართველებს. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთისა და ჩეჩენ-ინგუშების ადათ-წესები, ტრადიციები ხშირად მსგავსია. არსებობს კულტურული და სოციალური სიახლოვის დამადასტურებელი მრავალი ეთნოგრაფიული მასალა. პანკისში დასახლებული ქისტები ინარჩუნებენ საკუთარ კულტურას და ასევე ღია არიან ქართული კულტურული გარემოს მიმართ. დღევანდელი ქისტების გვარების ძირი ჩეჩნურ-ინგუშური სახელებია, რომლებსაც ბოლოში დამატებული აქვს ქართული „შვილი“. ეთნოლოგების აზრით, ქისტებსა და ქართველ მთიელებს შორის მოხდა კულტურათა დიფუზია. XIX საუკუნეში გადმოსახლებული ქისტები მალე გახდნენ ორენოვანი, რის შედეგადაც ქისტურმა (ჩეჩნურმა) ენამ პანკისში განიცადა ფონეტიკური, მორფოლოგიური და ლექსიკური ცვლილებები. ახალმოსახლებებს ჩეჩნეთიდან ჩამოჰყავდათ ოჯახები და სახლებოდნენ მიწებზე, რომლებსაც იჯარით აძლევდნენ ქართველი თავადები. ამ უკანასკნელთ მებრძოლი მთიელები ესაჭიროებოდათ დაღესტნიდან და აზერბაიჯანის სახანოდან გადმოსული მძარცვლებისაგან საქართველოს საზღვრების დასაცავად. ქისტები თავდაპირველად ცხოვრობდნენ სამ სოფელში, რომელთაგან დუისი დასახლებული იყო მუსლიმებით, ჯოყოლო და ომალო კი – ქრისტიანებით. XX საუკუნეში ქისტები სოფელ

ბირკიანშიც დამკვიდრდნენ. ომალოს, ჯოყოლოსა და ბირკიანის მაცხოვრებლები 1960 წლამდე (სხვა მონაცემებით, II მსოფლიო ომამდე) ქრისტიანები იყვნენ. ჯოყოლოსა და ომალოში ისლამის რევიტალიზაცია 70-იან წლებში დაიწყო.

პანკისის ხეობა, ფოტო: *ხუსედან ბეჩიძე*

პანკისელი ქისტების კულტურული იდენტობა უნიკალურია, ისინი საქართველოს და ჩეჩნეთს საკუთარ სამშობლოდ მიიჩნევენ და გამოირჩევიან საქართველოს სახელმწიფოს მიმართ მაღალი ლოიალობით. დღევანდელი პანკისის ხეობაში შემდეგი სოფლებია: ძიბახევი, ბირკიანი, ჯოყოლო, დედისფერული (კაკლიანი), დუისი, ყვარელწყალი, კუნახტა, საკობიანო და ბაყილოვანი, ომალო, დუმასტური, ქვემო ხალანანი, შუა ხალანანი, ზემო ხალანანი, წინუბანი, ქორეთი, ბანარა, ტოლოშა, ცქვიტაძე, ბალთაგორი, ჩხათანა, ხორაჯო, ხადორი, სუბუქი, ქორთაბუდე და ღვიმე. ამჟამად ქისტები ქარბობენ რვა სოფელში. ისინი საუბრობენ ქართულად და ქისტურად. 2014 წლის მონაცემებით, პანკისის ხეობის მოსახლეობის საერთო რაოდენობა 10 000-ზე მეტია.

პანკისის ხეობის პოლიტიკური ისტორია პოსტსაბჭოთა საქართველოში 90-იანი წლებიდან იწყება. ხეობა არაერთხელ მოხვდა მსოფლიო მედიისა და პოლიტიკური საზოგადოების ყურადღების ცენტრში. „პანკისი“, „ჩეჩნები“, „ქისტები“ ხშირად მოიხსენებოდა რუსეთ-ჩეჩნეთისა და ერაყის ომების დროს მედიასა და საზოგადოებაში. პანკისი და ქისტები ხშირად გამხდარან პოლიტიკური თამაშების სამიზნე. პანკისი ადმინისტრაციულად მიეკუთვნება კახეთის რეგიონის ახმეტის მუნიციპალიტეტს. მთებით შემოსაზღვრული, იზოლირებული ხეობის ჩრდილოეთით რუსეთის ფედერაცია მდებარეობს. გეოგრაფიული მახასიათებლები წლების განმავლობაში აისახებოდა პანკისის სოციალურ, ეკონომიკურ და პოლიტიკურ მდგომარეობაზე. 1990-იანი წლებიდან ხეობაში დასახლდნენ ჩეჩნეთის პირველი ომის შედეგად იძულებით დევნილი ჩეჩნები. ეს იყო მძიმე პოლიტიკური და სოციალური კატაკლიზმების ხანა ხეობაში. შევარდნაძის პერიოდში პანკისი უკონტროლო რეგიონად იქცა. 2001-2002 წლებში ხეობა იარაღითა და ნარკოტიკებით ვაჭრობის კონტრაბანდისტული ბანდების ადგილი გახდა, რაზეც

სახელმწიფო ძალიან სუსტად რეაგირებდა. პანკისის ხეობას ჩეჩნეთის მეორე ომის დროს თავს აფარებდა ლტოლვილი მშვიდობიანი მოსახლეობაც და მეომრებიც. 2000 წლიდან მოყოლებული რუსეთის ხელისუფლებამ საქართველო და შვედრანდის მთავრობა არაერთხელ დაადანაშაულა საზღვრების არაეფექტიან კონტროლში. რუსეთი პანკისის ხეობას რუსეთ-ჩეჩნეთის ფრონტის ხაზზე საშიშ ადგილად მოიხსენიებდა და საქართველოს ბრალს სდებდა ჩეჩენი და ისლამისტი მოჯაჰედების პანკისის ხეობაში შეფარებასა და ტერორისტების მფარველობაში. რუსეთი არსებულ ვითარებას საქართველოდან თავისი ჯარის გაყვანას უკავშირებდა. მის ინტერესებში შედიოდა ამ ქვეყნისათვის სახელის გატეხვა საერთაშორისო მასშტაბით. მოგვიანებით პანკისში სახელმწიფო პოლიტიკის მიზანი გახდა უსაფრთხო გარემოს შექმნა, განსაკუთრებით, გლობალური უსაფრთხოების, რუსეთ-საქართველოს, საქართველო-აშშ-ს ურთიერთობის კონტექსტის გათვალისწინებით. საქართველოს ხელისუფლების წარმომადგენელთა განცხადებით, 2002-2003 წლებში ჩატარებული ანტიკრიმინალური ოპერაციის შედეგად, ხეობა გაიწმინდა დამნაშავეთა ბანდებისა და ჩეჩენი მეომრებისაგან.⁴⁸ სიტუაციის კონტროლი და მდგომარეობის გამოსასწორებლად ქმედითი ღონისძიებების გატარება სახელმწიფომ ვარდების რევოლუციის შემდეგ დაიწყო. პანკისის ხეობა სრულიად გაიწმინდა ბანდფორმირებებისაგან.

2014 წლიდან კი პანკისის ხეობის სახელი ახალ კონტექსტში გახდა აქტუალური. კერძოდ, გავრცელდა ინფორმაცია, რომ დაეშის⁴⁹ რიგებში იბრძოდა პანკისის ხეობიდან და მაღალმთიანი აჭარიდან წასული საქართველოს 50-100 მოქალაქე. 2014 წლის აპრილში, საქართველოს პრეზიდენტის ინიციატივით, საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსში შევიდა ცვლილება და მას ახალი მუხლები დაემატა. ამ ცვლილებებით, სისხლისსამართლებრივი ნორმებით დარეგულირდა და დასჯადი გახდა საქართველოს მოქალაქის მონაწილეობა სხვა ქვეყნის უკანონო შეიარაღებულ დაჯგუფებებში, ტერორისტული ორგანიზაციების წევრობა, ძალადობისა და შუღლის გაღვივებისაკენ მოწოდება. 2015 წლის 14 ივნისს შინაგან საქმეთა სამინისტრომ ჩაატარა მასშტაბური სპეცოპერაცია და დააკავა აიუფ ბორჩაშვილი, რომელსაც ბრალი ედებოდა ხეობაში ახალგაზრდების რეკრუტირებასა და სირიაში გადაყვანაში. ქისტებში „ისლამური სახელმწიფოსთვის“ ბრძოლას შეიძლება მრავალი მიზეზი ჰქონდეს. ეს საკითხი ჯერ კიდევ არ არის სიღრმისეულად შესწავლილი. რადიკალიზაციის მიზეზებად შეიძლება ვივარაუდოთ: მსოფლიოში ისლამური ნეოფუნდამენტალიზმის გავრცელება და მისი გამოძახილი პანკისში, ასევე რეაქცია ადგილობრივ პოლიტიკურ და სოციალურ-ეკონომიკურ კრიზისზე, რუსეთის ფაქტორი, როდესაც „საღვთო ომი“ ქისტებისთვის რუსეთთან ომად მოიაზრებოდა.

2015 წლიდან დღემდე ხეობაში სურათი სწრაფად იცვლება. შეიქმნა საინიციატივო ჯგუფები, საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოვიდნენ ცალკეული აქტივისტები, მათ შორის, ქალები. მათი მიზანია, საზოგადოებრივი აქტივიზმის წამოწევა და ქისტების სტერეოტიპული ხატის რღვევა. თემირლან მაჩალიკაშვილის ტრაგიკულ ისტორიას ადგილობრივი თემის (სალაფიტების და ტრადიციული ისლამის მიმდევრების) კონსოლიდაცია მოჰყვა.⁵⁰ ქისტების აღქმით, თემირლანის ისტორია გამოხატავს

48 2002 წლის 4 ოქტომბერს პეზინდენგ ბუშთან შეხვედრის შემდეგ, წვთინისა და აღჭუჯის პიოგხამის ფაჩვებში ანტიტერორისტული დანაყოფის მოსამზადებლად, შეეხებებოდა შტაგებმა საქაიხველოს 64 მიდიონი დოდაიხი გამოყუო.
 49 დაიში/დაეში - ეჩაყის და დევანტის ისდამუხი სახედმწიფო, ხომედსაც მახთავს და აკონტხოოდებს გეხოხისტული ოხგანიზაცია (ე.წ. ისდამუხი სახედმწიფო)
 50 2018 წლის 26 დეკემბრის დიდას, თბილისსა და ახმეტის მუნიციპალიტეტის სოფლებში ჩატარებული სპეცოპერაციის შედეგად, სახედმწიფო უსაფრთხოების სამსახურის კონტრაგეხოხისტულმა დეპაჩამენგმა დაკავებისას დაჭრა 19 წლის თემიხდან მაჩალიკაშვილი, ხომედიც 2 კვიხაში საავადმყოფოში გაჩდიცვდა. სუს-ის განცხადებით, თემიხდანი წინააღმდეგობის გაწევას აპიხებდა, თუმცა ეს ინფოხმაცია დღემდე ახ ახის დადასტუხებული. ამ დლიდან მოყოლებული თემიხდანის მამა -ვახა მაჩალიკაშვილი - სიმახთდესა და სამახთადს ეძებს. ის ითხოვს საგამოძიებო მოქმედებების დაწყებას, პაჩდამენტის საგამოძიებო კომისიის შექმნას და დაგენას, იყო თუ ახა მისი შვილი დამნაშავე, და თუ ახ იყო, ამის სახედმწიფოსგან აღიახებას.

მათდამი სახელმწიფოს დამოკიდებულებას: „თემირლანის საქმე ჩვენთვის არა მხოლოდ უსამართლო მართლმსაჯულების მაგალითია, არამედ პანკისელების კანონის და სასამართლოს გარეშე ტერორისტებად გამოცხადების პრაქტიკის გაგრძელება... ჩვენ ხელისუფლებისგან ვითხოვთ სამართლიანობაზე დაფუძნებულ მშვიდობას. ჩვენი ხეობა დაიღალა ამდენი უსამართლობისა და პოლიტიკური სპეკულირებისგან.“⁵¹

დღეს პანკისში ქისტებისთვის ყველაზე მნიშვნელოვანია, ხეობისა და თემის დაცვა სახელის დისკრედიტაციისგან. ბოლო პერიოდში ხეობაში აქტუალურია ეკოლოგიისა და ეკონომიკის საკითხი, რომელიც ამავედროულად პოლიტიკური საკითხიცაა. ქისტები ეწინააღმდეგებიან სოფელ ბირკიანში ჰესების მშენებლობას. მათი აზრით, ეს გამოიწვევს ხეობის ეკოსისტემის ნეგატიურ ცვლილებას, ისედაც მცირემინიანი მოსახლეობა დაკარგავს საძოვრებს, წყალს და ტურიზმის პოტენციალს.

პანკისის ხეობა, ფოტო: ხამზან გოხგიშვიდი

რელიგია

მეცნიერების აზრით, პანკისში ჩამოსახლებული ჩეჩენ-ინგუშების რელიგია სინკრეტული იყო, რაც გამოიხატებოდა ადგილობრივი ხალხური რელიგიურობის, ქრისტიანობისა და ისლამის ერთგვარ სინთეზში. XIX საუკუნის დასაწყისში ქისტებში (ჩეჩენ-ინგუშებში) ახალი გავრცელებული იყო ისლამი, ჯერ კიდევ ცოცხლობდა ადრინდელი წარმართული რწმენა-წარმოდგენები და შეინიშნებოდა ქრისტიანი მეზობლების რელიგიური პრაქტიკის გავლენები. ჩრდილოეთ კავკასიაში ისლამის შემოსვლა უკავშირდება სუფიური მოძღვრების - მიურიდიზმის (თარიყათი) გავრცელებას. მის საფუძველზე შეიქმნა ნაყშბანდის ორდენი. ნაყშბანდიას პარალელურად, XIX საუკუნის

51 „პანკისის სახადხო კიება: თუკი მაჩადიკაშვიდი შუხისძიებაზე ფიქრობს, ეს ხელისუფლების პასუხისმგებლობა“, *ხადიო თავისუფლება*, 10.05.2019, <https://www.radiotavisupleba.ge/a/29933229.html>

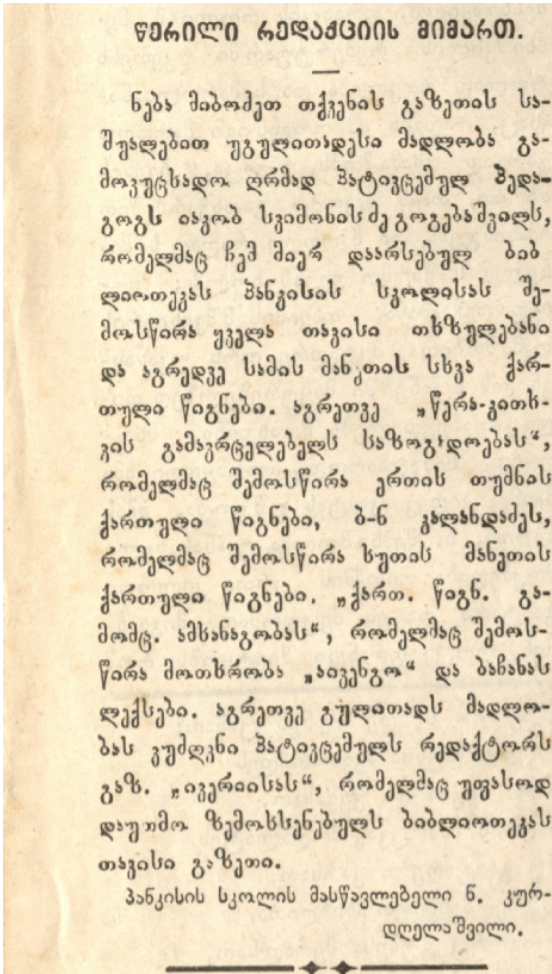
დასაწყისში, ჩრდილოეთ კავკასიაში საოცარი ტემპითა და სიძლიერით გავრცელდა ქუნთ-ჰაჯის მოძღვრება (ე.წ. ყადირიის (კადირიის) ორდენი). ქუნთ-ჰაჯი კიშიევი (1830-1867) იყო ჩეჩენი ხალხის ფილოსოფიური და რელიგიური მოაზროვნე და პოლიტიკური ფიგურა. იგი მიეკუთვნებოდა კადირიელების სუფიურ ორდენს. მან დაარსა სუფიზმის განშტოება „ზიქრიზმი“. „ზიქრ“ არაბული სიტყვაა და ხსენებას ნიშნავს ანუ უფლის გახსენებას - სიტყვა „ალლაჰის“ მუდმივ გამეორებას. ქუნთ-ჰაჯიმ მექაში მოლოცვის შემდეგ კავკასიაში დაიწყო თავისი მოძღვრების ქადაგება. იმამ შამილის მიერ გამოცხადებული ჰაზავათის საღვთო ომის საპირისპიროდ, ქუნთ-ჰაჯი კიშიევი სულიერ თავისუფლებას, ბოროტებაზე ბოროტებით პასუხზე უარის თქმას ქადაგებდა და გმობდა ომს, ძალადობას. მას ჩეჩენ მაჰათმა განდსაც უწოდებენ. მეფის რუსეთი ებრძოდა ქუნთ-ჰაჯის მიმდევრებს, კრძალავდა რიტუალების შესრულებას. როგორც ჩრდილო კავკასიელ ჩეჩენებში, ასევე პანკისელ ქისტებში ისლამის მიღება იყო ერთგვარი ფარი ეროვნული იდენტობის შენარჩუნებისათვის. 1864 წლის 3 იანვარს ქუნთ-ჰაჯი კიშიევი, თავის თანამოაზრეებთან ერთად, რელიგიური მოღვაწეობისათვის პირადად მიხეილ რომანოვის⁵² ბრძანებით დააპატიმრეს და ნოვგოროდის ოლქში გადაასახლეს. ქუნთ-ჰაჯის მოძღვრება ეყრდნობოდა ადგილობრივ ადათ-წესებს და, ამდენად, უფრო მისაღები გახდა ჩეჩენებისათვის. ამ მოძღვრებას, ძირითადად, პანკისელი ქისტები მისდევდნენ. ყადირიის ორდენის მიმდევრები კვირაში ერთხელ იკრიბებოდნენ და ნამაზის ლოცვის შემდეგ გაუნძრევლად ასრულებდნენ „ზიქრს“. ორ სუფიურ ორდენს შორის ქისტებში ყველაზე მეტი მიმდევარი სწორედ ქუნთ-ჰაჯი კიშიევის ორდენს ჰყავდა. პანკისში გავრცელებულ ისლამის ამ ფორმას „ტრადიციულ ისლამს“ უწოდებდნენ. თუმცა ეს არ არის თეოლოგიური და სამეცნიერო ტერმინი. ამ შემთხვევაში „ტრადიციული“ აღნიშნავს ხეობაში ადგილობრივად, ხანგრძლივად დამკვიდრებულ რელიგიას - ისლამის ჰანაფიტური სკოლის, სუფიზმის, ყადირიის ორდენის ლოკალურ ფორმას. ამ მიმდინარეობის ფარგლებში იქმნებოდა მრავალი საძმო და ქალთა ორდენიც კი. დღეს პანკისში ნელ-ნელა ქრება ეს ტრადიცია, მაგრამ უხუცესები, მათ შორის, ქალები, ჯერ კიდევ ასრულებენ „ზიქრს“.⁵³ ამ ტრადიციას სალაფიტები პაგანიზმის გადმონაშთად და არაისლამურ რიტუალად მიიჩნევენ.

XIX საუკუნეში რუსეთის იმპერიის პოლიტიკა გულისხმობდა ქრისტიანობის გავრცელებას კავკასიაში. ამ მიზნით, რუსეთი აგზავნიდა მისიონერებს, გაქრისტიანებულებს უწესებდა საგადასახადო შეღავათებს, ზოგჯერ მოსახლეობას იძულებითაც აქრისტიანებდნენ. როდესაც ჩრდილო კავკასიას რუსეთის ჯარები მიადგნენ, ადგილობრივმა ტომებმა თავიანთი გული და გონება ისლამისკენ მიაპყრეს. პანკისში 1866 წელს ჯოყოლოსა და ომალოს მოსახლეობამ ქრისტიანობა იძულებით მიიღო. აქ აშენდა ქართული მართლმადიდებლური ტაძარი. 1891 წელს სოფელ ჯოყოლოში გაიხსნა ერთკლასიანი სამრევლო სკოლა. აქ პირველი მასწავლებელი იყო ეკლესიის მღვდელი მათე ალბუთაშვილი.⁵⁴ მან დაუდო სათავე პანკისში მცხოვრები ქისტების ყოფა-ცხოვრების შესწავლას. „ქრისტიანობის გამავრცელებელი საზოგადოების“ მისიონერობის პარალელურად, ძლიერდებოდა ისლამიც, რომელიც ქისტებისთვის რუსული იმპერიისაგან თავდაცვისა და იდენტობის შენარჩუნების მთავარი ფაქტორი გახდა. 1902 წელს სოფელ დუისში აიგო მეჩეთი და ის სულ მალე ჩრდილო კავკასიაში პოპულარული სუფისტური ორდენის ცენტრად იქცა.

52 იმპერატორი ნიკოლოზ I-ის ვაჟი, მთავახსახადი, გენეჩაღ-ფედმახშიაღი (16 აპრილი, 1878), კავკასიის მეფისნაცვადი (1862-1881), სახელმწიფო საბჭოს თავმჯდომარე (1881-1905).

53 ქისტები ქალების ანსამბლი „აზნაში“ ასხულებს ჩეჩენუხ გიადიციულ სიმღეხებს და გალობას.

54 მათე ალბუთაშვილი (1863-1953) აქტიურად თანამშრომლობდა გაზეთების „ივეჩიისა“ და „მოგზაუხის“ ხელაქციებთან, აქვეყნებდა წეხილებს პანკისის ხეობის შესახებ. ქისტების ერთ-ერთი განმანათლებელი იყო საქათველის დამსახულებული მასწავლებელი იუსუფ მაჩგოშვილი (1894-1973). მან დააარსა სოფელ დუისში პირველი საშუალო სკოლა, სადაც ათეული წლების მანძილზე ემსახურა ქისტები ახადგაზხეობის ალზხეის საქმეს. მშობლიუხ ენასთან ერთად, მან შესანიშნავად იცოდა ქაბთული, რუსული, ახაბული და სპახსული ენები. ჩეჩენუხ ენაზე თახგმნა და 1961 წელს ქ.გხოზნოში წიგნად გამოსცა ად. ყაბბეგის მოთხიობები: „ედისო“, „ციცია“ და „მამისმკველი“.

წეხილი პანკისიდან „ივეხიის“ ხელაქცეას, გაზეთი „ივეხია“, 1896, N. 6

სალაფიზმი პანკისის ხეობაში - 90-იან წლებში ეკონომიკური სიდუხჭირის გადასალახად მრავალი ქისტი მიდიოდა სამუშაოდ რუსეთში (ჩეჩნეთში), სადაც პანკისელი ქისტები უშუალოდ ჩაერთნენ იქ მიმდინარე რელიგიურ პროცესებში. ჩრდილოეთ კავკასიაში 90-იანი წლებიდან ღია დაპირისპირებაა ე.წ. „სუფთა ისლამის“ (სალაფიზმის)⁵⁵ და სუფიური, ე.წ. ტრადიციული ისლამის, მიმდევრებს შორის. ეს სურათი მალე პანკისის ხეობაშიც გამეორდა. ტრადიციული რელიგიური ფორმები (სუფიზმი, ქუნთ-ჰაჯის მიმდევრობა) შესუსტდა, ფეხი მოიკიდა სალაფიზმმა და ახალმა სარწმუნოებრივმა იდეებმა. სალაფიზმის შემოსვლამ შეარყია არსებული ადათ-წესები, რადგან ეს მოძღვრება უარყოფდა ხალხურ ტრადიციებს, წმინდანების თაყვანისცემას, სუფიზმს. სალაფიზმის პოპულარობა გაიზარდა რუსეთ-ჩეჩნეთის მეორე ომის შემდეგ, როდესაც ხეობაში ჩეჩენი ლტოლვილები ჩამოვიდნენ. მოგვიანებით სალაფიზმის გავრცელებას ხელს უწყობდა საუდის არაბეთში, სირიაში განათლებამიღებული თეოლოგების (ქისტების) დაბრუნება ხეობაში და მათი ავტორიტეტის ზრდა ახალგაზრდებში.

სალაფიზმის გავრცელებასთან ერთად შემოვიდა ჰიჯაბის ტარება. მანამდე კი ქისტებში დამკვიდრებული არარელიგიური ტრადიციით, გათხოვილი ქალი თითქმის შეუმჩნეველ თავსაფარს ატარებდა. სალაფიტები თეოლოგიური (სალაფიტური) პერსპექტივიდან აკრიტიკებდნენ პანკისში გავრცელებულ ტრადიციულ რელიგიურ პრაქტიკას. ისინი ცდილობდნენ ქისტების მოქცევას „სუფთა“ რელიგიაზე, რადგან „ტრადიციულ ისლამს“ სექტად მიიჩნევდნენ. მეორე მხრივ, „ტრადიციული ისლამის“ წარმომადგენლები მიიჩნევდნენ სალაფიზმს სექტად. ეს გაუცხოება უფრო მკვეთრად ჩანდა სალაფიზმის გავრცელების სანყის ეტაპზე. დღეს ქისტის ოჯახში არიან როგორც „ტრადიციული ისლამის“ (ძირითადად, უფროსი თაობა), აგრეთვე სალაფიზმის მიმდევრები. სალაფიტი

55 სალაფიზმის განსაზღვრება დღემდე საკამათოა სამეცნიერო წიგნებში. ახტა სხვადასხვაობაა ხოგოხც მოძღვრების ჩამოყალიბების, ასევე ძიხითაი მოქცევის შესახებ. სალაფიზმი (ახაბ. სალაფია لاسلافية) მიეკუთვნება სუნიზმში ჰანბალიტუი თეოლოგიუი სკოლას და უაჩყოფს ჰელიგიუი ტექსტის ადეგოიუი ინტეგრაციას. მოძღვრებაში ცენტრალუი წინაპრების (მუსლიმთა პიხვეი სამი თაობის) დამკვიდრებული ისლამის მიმდევრობა (ახაბ. سلف سادف - წინაპრები). სალაფიზმი კონსერვატორი ჰელიგიუი მოძღვრებაა. იგი ეწინააღმდეგება ისლამის განახლებას (bida), ასევე გმობს წმინდანების თაყვანისცემას, სხვადასხვა კულტს, სუფიზმს, ცხუწმენებს. პოლიტიკუი მოტივების მიხვევით, სალაფიზმის მიმდევრებში შეიძლება გამოიყოთ სამი ჯგუფი: 1. სალაფი ჰიჰადისტები, ხომღებიც ახსებულ წყობის შეცვისათვის ომის გზას იჩივენ და სუით ისტოიუი ხალიფატის აღგენა (ად-ყაიდა); 2. პოლიტიკუად აქტიუი სალაფიზმის მიმდევრები, ხომღებიც გმობენ ძაღობიხი ქმელებებს (ადი ჰადიტი ინდოეთში, „ისლამისტუი გამოღვიძება“ საუდის ახაბეთში); 3. გხადიციონალისტები (პასიუი ჯგუფი), ხომღებიც ემიჯნებიან პოლიტიკუი აქტივობას და ბიძოლას. ამ ჯგუფს მიეკუთვნება სალაფიზმის მიმდევრების უმხვედრობა. მათი მიზანია საზოგადოების გხანსტოხმაცია, საწმენოების „შენახვა“ და ჰელიგიუი განათება. სალაფიზმის მიმდევრები გმობენ თვითმკვედრობას, ხოგოხც ღვთის კანონის წინააღმდეგ ჩაღენიღ ცოღვას.

ქისტების უმრავლესობა მშვიდ, პასიურ რელიგიურ ჯგუფს მიეკუთვნება, რომელსაც არ აქვს პოლიტიკური მიზნები. მათთვის მნიშვნელოვანია წმინდად დაიცვან რელიგიური ცხოვრება. დღევანდელ დღეს რელიგიურ ლიდერებს ხეობაში აქვთ რელიგიური ცოდნის, „საზოგადოებაში სწორი ღირებულების“ დამკვიდრების პრეტენზია. ახალი მეჩეთი ხეობაში ერთდროულად რელიგიური და სოციალური ცენტრია. რელიგიური ლიდერები თავიანთ ქადაგებებსა და განცხადებებში ყურადღებას ამახვილებენ იმაზე, თუ რა სოციალური ზეგავლენა მოახდინა ისლამმა (სალაფიზმმა) ხეობაში, კერძოდ, ნარკომანიის, ქურდობის და, ზოგადად, კრიმინალის შემცირებაზე.

სოფელ დუისის მეჩეთი, ფოტო: ხუსუდან ბეჩიძე

კულტურა

ზიარი ტრადიციები და სალოცავები - საბჭოთა პერიოდში, საქართველოს სხვა კუთხეების მსგავსად, პანკისის მოსახლეობაც რელიგიურ რიტუალებს სახლში ასრულებდა. როგორც აღვნიშნეთ, ქისტების რელიგიურობა XX საუკუნის ბოლომდე სინკრეტული იყო. ისლამთან ერთად, მათ შეინარჩუნეს ჯვარ-ხატების თაყვანისცემის ტრადიცია, რაც დღესაც გავრცელებულია თუშებსა და ფშავ-ხევსურებში. ქისტები ინარჩუნებდნენ ქართველებთან სოციალურ და კულტურულ ურთიერთობას, გრძელდებოდა ძმადნაფიცობა, ქორწინება, ნათლობებსა და სხვადასხვა დღესასწაულში ურთიერთმიპატიჟება. მუსლიმი ქისტები მარხვაში, ქრისტიანების მსგავსად, არ ჭამდნენ ხორცს. ქართველებივით აშენებდნენ ვაზს, სვამდნენ ღვინოს. ქისტებში გვხვდებოდა გაზიარებული რელიგიური ტრადიციები. პანკისელი ქისტები, ტრადიციულად, რელიგიურ დღესასწაულებზე სალოცავად დადიოდნენ ალავერდისა და თეთრი გიორგის (ანყურის) მონასტრებში, ანთებდნენ სანთლებს. ქისტებისთვის დიდი დღესასწაული იყო „ალავერდობა“ (ეელურდი). ძველად, ამ დღეს მათ ქუდები მიჰქონდათ გასაყიდად, ასევე მიჰყავდათ ავადმყოფი და ღმერთს განკურნებას სთხოვდნენ. გასული საუკუნის 50-იან წლებამდე სოფელ დუისში მცხოვრები ქისტები, მუსლიმებიც და ქრისტიანებიც, მოსალოცად დადიოდნენ „მაისტალას“ ხატზე. ამ ნიშის ადგილას ერთ დროს ეკლესია უნდა ყოფილიყო. ქისტები ხატს სთხოვდნენ ბავშვის

დაბადებას, განკურნებას, კარგ ამინდს და ა.შ. ეს ტრადიციები თანდათან მივიწყებას მიეცა და მხოლოდ უხუცესებს ახსოვთ. ზიარი კულტურული და რელიგიური ტრადიციები ქართველების და ქისტების მჭიდრო კულტურული ურთიერთობების შედეგი იყო. „ამჟამად მაჰმადიანები ვართ, მაგრამ ჩვენ არ გვძულს ქრისტეს რწმენა. ისინი ძმები არიან. რაც მთავარია, ღმერთი - ალაჰი ხომ ერთია. ჩვენი მამა-პაპები კავკასიაში მიღებული სამივე რწმენის მოზიარენი იყვნენ“.⁵⁶

რელიგიურ-კულტურული სურათი დღეს - ეროვნული იდენტობა საქართველოში მცხოვრები ქისტებისთვის თავისებურად ჩამოყალიბდა. ეს იყო და არის არა იზოლირებული კულტურული ერთობა, არამედ ყველაზე ინტეგრირებული ეთნიკური ჯგუფი საქართველოში. ქართულის ცოდნამ გაამყარა „კავკასიელთა“, „მთის შვილთა“ ერთობის განცდა. ქისტები, როგორც სალაფიტები, ისე ტრადიციული ისლამის მიმდევრები, ყოველთვის ხაზს უსვამენ ქართველების და ვაინახების ნათესაობას: „ჩვენ მთის შვილები ვართ... კავკასიელები ნათესავები ვართ“. გადმოცემით, სოფელ ჯოყოლოში ვაჟა-ფშაველამ რამდენიმე სიტყვა ამოტვიფრა ქვაზე. ეს ამბავი დღევანდელი ქისტების კულტურული მეხსიერების ნაწილია. ამ ისტორიით, ამ ადგილით პანკისელები ამაყობენ და აქ ყოველ წელს იმართება პოეზიის დღე.

მუსლიმი ქისტები ასრულებენ ისლამურ რიტუალებს, როგორცაა ნამაზი (დღეში ხუთჯერ ლოცვის შესრულება), იცავენ რამადანის მარხვას, აღნიშნავენ ბაირამის დღესასწაულს, არ ივიწყებენ ზაქათის (წყალობის) გაღების ვალდებულებას.⁵⁷ როგორც ზემოთ აღინიშნა, „ზიქრის“ რიტუალს მხოლოდ ტრადიციული ისლამის მიმდევრები ასრულებენ. ამ ტრადიციას არ აღიარებენ სალაფიზმის მიმდევრები.

არსებობს რამდენიმე რელიგიური ტრადიცია, რომელსაც ყველა მუსლიმი იცავს. მაგალითად, მუსლიმები ფესხაცმელს იხდიან მეჩეთში შესვლამდე. ასევე იქცევიან სახლში შესვლის წინ. ეს პრაქტიკა დაკავშირებულია მათ წარმოდგენასთან სახლზე, ლოცვაზე, სინწინდებზე. მუსლიმი ცდილობს, გამორჩეულად სუფთა იყოს ყველა ადგილი, სადაც ლოცულობს. ამიტომ პატარა ნოხს აფენს, სადაც სალოცავად მუხლს იყრის.

მუსლიმებში თავსაბურავის ტარება ერთ-ერთი ყველაზე ხშირად განხილული და საკამათო თემაა ეს სენსიტიური და კომპლექსური საკითხია და მას სხვადასხვა ქვეყანაში განსხვავებული კულტურული თუ რელიგიური საფუძველი აქვს. განსხვავებულია მათი ფორმა და სახელიც.⁵⁸ ზოგიერთ მუსლიმურ საზოგადოებაში ქალები არც იფარებენ თავსაბურავს. მისი ტარება ყოველთვის რელიგიას არ უკავშირდება (მაგალითად, ტრადიციულ სამოსს - ბურკას გვიან მიანიჭეს ისლამური და რელიგიური დატვირთვა). თავსაბურავის ფორმის მრავალფეროვნება მიგვანიშნებს, თუ რამდენად ძლიერია ადგილობრივი კულტურული პრაქტიკა და ტრადიცია, როგორ ახდენს ის გავლენას რელიგიურის განსაზღვრებაზე.

საქართველოში თავსაბურავის (ჰიჯაბი) - როგორც რელიგიური სიმბოლოს - მიმართ განსხვავებული მიდგომებია. მუსლიმი აჭარლების ნაწილი ატარებს ჰიჯაბს, როგორც მათი რელიგიური კუთვნილების ნიშანს. ნაწილი მიიჩნევს, რომ ეს არ არის გადამწყვეტი. ორივე ჯგუფის წარმომადგენლები ფიქრობენ, რომ ეს მათი თავისუფალი არჩევანია. საქართველოს აზერბაიჯანულ თემში მუსლიმების უმრავლესობა არ ატარებს ჰიჯაბს. პანკისში გვხვდება ორგვარი დამოკიდებულება: ქალების ნაწილი ჰიჯაბს იხურავს, როგორც რელიგიურ სიმბოლოს. ნაწილი კი ვაინახების ტრადიციას მიჰყვება და

56 მაჩოშვილი, დეიდა: პანკისის ხეობა (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული გამოკვლევა), თბილისი, 2002, 182

57 ისლამუხი ჩიგუალებზე იხ. აჭაჩის ქვეთავი.

58 საქართველოში ხშირად იყენებენ სიტყვას „ჩადი“ - ასე ეძღვა თავსაბურავს, რომელსაც ისტორიულად (უფრო კი XIX საუკუნეში) მუსლიმი ქალები ატარებდნენ და მთლიანად ფაჩავს სახეს და განს. ჰიჯაბი კი აჩის თავსაბურავი, რომელიც მხოლოდ თავს და ყელს ფაჩავს (ყველაზე მეტად გავრცელებულია მუსლიმებში). ნიქაბი აჩის თავსაბურავი, რომელიც ფაჩავს სახეს და განს, მაგჩამ აჩა თვადებს (გავრცელებულია საუდის აჩაბეთში). ხორღ ბუჩკა მთლიანად ფაჩავს ქალის სახეს და განს (გავრცელებულია ავღანეთში).

დაქორწინების შემდეგ მცირე ზომის თავსაფარს იფარებს, რომელიც ფორმითაც და სიმბოლური შინაარსითაც განსხვავებულია.

დოლი - ქისტებში თითქმის ყველა დღესასწაულს ახლავს დოლი. მას ზოგიერთ შემთხვევაში რელიგიური და რიტუალური მნიშვნელობაც აქვს, მაგალითად, როცა მიცვალებულის სულის მოსახსენებლად იმართება. მსგავსი ტრადიცია არსებობდა ხევსურეთსა და თუშეთშიც. ქისტები დოლს მართავენ გარდაცვლილის პატივის მისაგებად, თუ ის თავის სიცოცხლეში გამოირჩეოდა. ძველი ტრადიციით, დასაფლავების დღეს ქირისუფალი საფლავზე ალამს ჩაასობდა იმის ნიშნად, რომ ოჯახი მიცვალებულს „დოლს გადაუხდოდა“. ეს იყო და არის დიდი რიტუალი, სადაც მონაწილეებსა და სტუმრებს უმასპინძლდებიან. დოლი ფინანსური ხარჯის განვესაც ნიშნავს. ყველა მონაწილე საჩუქრდება. ქისტები ცხენოსნობის დიდი სიყვარულით გამოირჩევიან და ეს დღესაც აისახება მათ ყოველდღიურობასა და კულტურაში.

დოლი პანკისში, ფოტო: ხამზან გოხგიშვილი

დამატებითი რესურსები

- მახგოშვილი, დეიდა: პანკისელი ქისტების წეს-ჩვეულებები და თანამედროვეობა, CIPDD: თბილისი, 1985
- ბახქაია, მანია/ჯანდელიძე, ბახბახე: უსაფრთხოების მზეხის ქვეშ: ისტორია, პოლიტიკა და ხედიგია პანკისის ხეობაში, EMC: თბილისი, 2018
- ხანგოშვილი, ხასო: ქისტები - 100 ამბავი, ახგანუჯი: თბილისი, 2020

ვიდეორესურსები

- ქისტ ქადთა ანსამბლი „აზნაში“ - <https://www.youtube.com/watch?v=rSkb4u5-9uQ>
- „პანკისის სტიგმა“ - ხადიო თავისუფდება RFR, <https://www.youtube.com/watch?v=ygZZXVthM5g>

სამცხე-ჯავახეთის რეგიონი

ზოგადი ინფორმაცია: მდებარეობა, გეოგრაფია

სამცხე-ჯავახეთი საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთ მხარეში მდებარე ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულია. რეგიონი მოიცავს 6,413 კვადრატულ კილომეტრს, სამხრეთიდან მას ესაზღვრება თურქეთი და სომხეთის რესპუბლიკა, აღმოსავლეთიდან - ქვემო ქართლის რეგიონი, დასავლეთით აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკაა, ხოლო ჩრდილოეთიდან - იმერეთის მხარე. რეგიონში მდებარეობს 5 ქალაქი, 7 დაბა და 258 სოფელი. ადმინისტრაციულად რეგიონი იყოფა ექვს მუნიციპალიტეტად (ადიგენი, ახალციხე, ბორჯომი, ახალქალაქი, ნინოწმინდა და ასპინძა). რეგიონის ადმინისტრაციული ცენტრია ქალაქი ახალციხე.

სამცხე-ჯავახეთის რეგიონის მოსახლეობა, 2014 წლის აღწერით, 160,504 ადამიანია. ეთნიკური თვალსაზრისით რეგიონში უმრავლესობას შეადგენენ სომხები - 81,089 ადამიანი, რაც რეგიონის მოსახლეობის 50,52%-ია. რაოდენობით მეორე ადგილზე ქართველები არიან - 77,498 ადამიანი, რაც საერთო მოსახლეობის 48,28%-ია. მცირე რაოდენობით არიან სხვა ეთნიკური ჯგუფები. მათგან აღსანიშნავია რუსები (712 ადამიანი) და ბერძნები (420 ადამიანი). რეგიონი მრავალფეროვანია რელიგიური თვალსაზრისითაც. ყველაზე მრავალრიცხოვანი მიმდევარი ჰყავს სომხურ სამოციქულო ეკლესიას და საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას. რეგიონში ასევე ვხვდებით კათოლიციზმის მიმდევრებს, როგორც ქართული, ასევე სომხური მოსახლეობიდან და მუსლიმებს, ძირითადად, ქართულ მოსახლეობას შორის.

მოცემული ციფრებით ჩანს, რომ რეგიონში ორი ძირითადი ეთნიკური ჯგუფი იკვეთება, თუმცა მუნიციპალიტეტებში მათი განაწილება განსხვავებულია. სომხები აბსოლუტურ უმრავლესობას ქმნიან ისტორიულ ჯავახეთში - ახალქალაქისა და ნინოწმინდის მუნიციპალიტეტებში. ახალქალაქის მუნიციპალიტეტში მათი რაოდენობაა 41,870, ხოლო ქართველების - 3,085. ნინოწმინდის მუნიციპალიტეტში კი 23,262 ეთნიკურად სომეხი ცხოვრობს და 1,029 ქართველი. ადიგენის, ასპინძის და ბორჯომის მუნიციპალიტეტებში უმრავლესობას ქართველები შეადგენენ. ქალაქი ახალციხე და ახალციხის მუნიციპალიტეტი კი ეთნიკურად შერეული დასახლებებია (ქვემოთ იხილეთ რეგიონის ეთნიკური რუკა).

ეთნიკურად სომხებით დასახლებულ ახალქალაქისა და ნინოწმინდის მუნიციპალიტეტებში სოფლების უმეტესობა სომხურია, რამდენიმე კი - ეთნიკურად შერეული. ახალქალაქის მუნიციპალიტეტში ქართულ-სომხური სოფლებია ბარალეთი, ხოსპიო, მურჯახეთი და ოკამი. არის 6 ქართული სოფელიც: ქოთელია, ჩუნჩხა, პტენა, გოგაშენი, აპნია და აზმანა. ნინოწმინდის მუნიციპალიტეტი უფრო ერთფეროვანია. აქ მხოლოდ ორი შერეული სოფელია: სპასოვკა და სამება. ნინოწმინდაში ასევე აღსანიშნავია ორი სოფელი - ორლოვკა და გორელოვკა, რომელშიც ჯერ კიდევ არიან შემორჩენილნი რუსული რელიგიური თემის - დუხობორების წარმომადგენლები. მათი რიცხვი წლიდან წლამდე მცირდება, თუმცა ჯერ კიდევ დარჩენილია რამდენიმე ასეული ადამიანი, ძირითადად, მოხუცები.

ისტორიულ-დემოგრაფიული მიმოხილვა

რეგიონის გეოგრაფიული მდებარეობის გამო, არაერთხელ შეიცვალა მისი ტერიტორიული საზღვრები. მუდმივად იცვლებოდა ასევე მოსახლეობის სტრუქტურა და რაოდენობა. ქართულ ისტორიულ წყაროებზე დაყრდნობით, რეგიონში ოსმალეთის იმპერიის გაბატონებამდე, მოსახლეობის უმეტესობას ეთნიკურად ქართველები შეადგენდნენ, თუმცა XV და, განსაკუთრებით, XVI საუკუნიდან დაწყებული XX საუკუნის

ჩათვლით, ვითარება მნიშვნელოვნად შეიცვალა როგორც მოსახლეობის ეთნიკური და რელიგიური კუთვნილების, ასევე ზოგადი რაოდენობის თვალსაზრისით.

სამცხე-საათაბაგოს, ანუ სამცხის სამთავროს ზუსტი სტატისტიკური მონაცემები არ მოიპოვება. თუმცა ახალციხის საფაშოს ჩამოყალიბების შემდეგ, ოსმალურმა მმართველობამ მოსახლეობა სრულად აღწერა. კერძოდ, 1595 წელს შეიქმნა „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“ - ვრცელი დოკუმენტი, რომელშიც დეტალურად არის აღწერილი ახალციხის საფაშოს, მათ შორის, თანამედროვე სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობის ეთნიკური სტრუქტურა და რაოდენობა. დავთარში სულ აღნუსხულია 1160 სოფელი, რომელთაგან 368 დაცარიელებულია. მოსახლეობის საერთო რაოდენობა მთელ საფაშოში იყო 101,864 ადამიანი, მათ შორის, თანამედროვე სამცხე-ჯავახეთში - 39,744 ადამიანი. დავთრის მიხედვით ასევე ირკვევა, რომ მოსახლეობის უმეტესობა, თითქმის 95%, ქართულენოვანია, აღმსარებლობის მიხედვით კი 97% ქრისტიანია.

მორიგი მონაცემები რეგიონის დემოგრაფიულ მდგომარეობაზე უკვე რუსული ადმინისტრაციის დამყარების შემდეგ შეგროვდა. რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში, სამცხე შედიოდა ახალციხის მაზრის, ხოლო ჯავახეთი - ახალქალაქის მაზრის ფარგლებში. XIX საუკუნის პირველ ნახევარში რეგიონის რაოდენობრივი და ეთნიკურ-კონფესიური მდგომარეობა უკვე მნიშვნელოვნად შეცვლილია. ამ პერიოდში მოსახლეობის უმეტესობას ქართული წარმოშობის მუსლიმები შეადგენენ, ამავე პერიოდში დიდი რაოდენობით გაჩნდა სომხური მოსახლეობაც. კერძოდ, 1829-1831 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის შედეგად, თურქეთიდან დაახლოებით 25,000 სომეხი გადმოსახლდა. სომხების მიგრაცია თურქეთიდან საქართველოს და, განსაკუთრებით, სამცხე-ჯავახეთის მიმართულებით მთელი XIX საუკუნის მანძილზე გაგრძელდა, რაც კარგად არის ასახული სხვადასხვა აღწერის დოკუმენტებში. მაგალითად, თუ 1800 წელს სომხების რიცხვი სამცხე-ჯავახეთში 37,000 შეადგენდა, უკვე 1897 წლისათვის მათი რაოდენობა 67,000 უტოლდებოდა (აღსანიშნავია, რომ 1897 წლის აღწერა იყო მოსახლეობის პირველი საყოველთაო იმპერიული აღწერა).

XIX საუკუნის დასაწყისში სამცხე-ჯავახეთის რეგიონში ჩნდება ბერძნული მოსახლეობაც, რომლებიც, სომხების მსგავსად, ოსმალეთიდან შემოვიდნენ. 1840-იან წლებში რუსეთიდან ჩამოასახლეს რელიგიური დევნილები - დუხობორები, რომლებმაც ჯავახეთში ტრადიციული რუსული დასახლებები შექმნეს: გორელოვკა, ორლოვკა, სპასოვკა, ეფრემოვკა, ბოგდანოვკა (ნინოწმინდა), ტამბოვკა და როდიონოვკა. 1897 წლის აღწერის შედეგებით თუ ვიხელმძღვანელებთ, აღმოჩნდება, რომ სამცხე-ჯავახეთში XIX საუკუნის ბოლოსთვის, ძირითადად, ცხოვრობენ სომხები, ქართველები, თათრები, თურქები, ქურთები, რუსები, ბერძნები, ებრაელები და პოლონელები. მოსახლეობის უმეტესობას სომხები შეადგენდნენ - 67,683 ადამიანი. აღწერაში ცალ-ცალკეა აღნუსხული თურქები (24,433) და თათრები (18,942). ქართველების რაოდენობა კი 18,664-ია. აღსანიშნავია, რომ 1897 წლის აღწერაში პირველად ჩნდებიან „თურქები“, რომლებშიც უნდა იგულისხმებოდეს ქართველი მუსლიმი მოსახლეობა. ეს ჯგუფი შემდგომში, საბჭოთა პერიოდში, „თურქი მესხების“ სახელით მოიხსენიებოდა.

სამცხე-ჯავახეთის რეგიონის ეთნო-დემოგრაფიული მდგომარეობა მნიშვნელოვნად შეიცვალა საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ. დემოგრაფიულ ტენდენციებსა და ეთნიკურ დინამიკაზე შეგვიძლია ვიმსჯელოთ საბჭოთა ხელისუფლების მიერ ჩატარებული მოსახლეობის აღწერის შედეგებით. მოსახლეობის აღწერა სულ ექვსჯერ ჩატარდა - 1926, 1939, 1959, 1970, 1979 და 1989 წლებში.

1926 წლის აღწერის მონაცემებით, სამცხე-ჯავახეთში მოსახლეობა შეადგენდა 175,910 ადამიანს, რომელთა უმრავლესობა სომხები იყვნენ - 73,353 ადამიანი (41%). მეორე ადგილზე აღმოჩნდნენ თურქები - 56,110 ადამიანი (31,9%). უნდა აღინიშნოს, რომ ამ აღწერაში „თურქები“ მოიცავდა თურქული წარმოშობის ყველა ეთნოსს და მუსლიმ

მესხებს. ქართველების რაოდენობა კი აღწევდა 31,918 ადამიანს (18,1%).

შემდეგი, 1939 წლის აღწერით, რეგიონის მოსახლეობის უმეტესობას კვლავ სომხები შეადგენდნენ (44%), რომელთაც მოსდევენ აზერბაიჯანელები. ამჯერად ამ სახელწოდების ქვეშ გაერთიანდა საქართველოში მცხოვრები ყველა თურქული წარმოშობის ეთნოსი, მათ შორის, მუსლიმი მესხები. „აზერბაიჯანელთა“ რაოდენობამ სამცხე-ჯავახეთში შეადგინა 87,987 ადამიანი (38,5%). ქართველთა რაოდენობა კი 22,752 გაუტოლდა, რაც რეგიონის მოსახლეობის 9,9%-ია.

ამავე პერიოდში სამცხე-ჯავახეთის რეგიონის მოსახლეობის სტრუქტურასა და რაოდენობაში დრამატული ცვლილებები მოხდა, რაც სტალინური პერიოდის რეპრესიებსა და მასობრივ გადასახლებებს მოჰყვა. კერძოდ, უნდა აღინიშნოს 1944 წელს მუსლიმი მოსახლეობის მასობრივი დეპორტაცია ცენტრალურ აზიაში. სამცხე-ჯავახეთის მუსლიმი მოსახლეობის უმეტესობა, რომლებიც თურქებად ან აზერბაიჯანელებად რეგისტრირდებოდნენ, ამ რეგიონის თურქეთთან სიახლოვის გამო, სტალინურმა ხელისუფლებამ არასანდოდ მიიჩნია და მათი სრული გასახლება გადაწყვიტა. 1944 წლის 15-18 ნოემბერს სამცხე-ჯავახეთიდან დაახლოებით 100,000 ადამიანი გადასახლეს, რაც, ბუნებრივია, არსებითად აისახა შემდგომი წლების დემოგრაფიულ ვითარებაზე რეგიონში. საქართველოდან და, ძირითადად, სამცხე-ჯავახეთიდან უმეტესად მესხები გადასახლეს, თუმცა მათ შორის მოყვნენ სხვა ეთნიკური ჯგუფებიც. კერძოდ, ჰემშინები, ქურთები, ყარაფაჯახები, გერმანელები და სხვები.

მესხებთან დაკავშირებული პრობლემები დღესაც ცოცხალია და განსაკუთრებით აქტუალურია სამცხე-ჯავახეთის რეგიონისთვის. დღეს მსოფლიოს ცხრა ქვეყანაში 400,000 მესხი ცხოვრობს. საქართველოში დაახლოებით 600 მესხი სახლობს, რომელთა უმეტესობა საბჭოთა პერიოდში (1960-80-იან წლებში) დაბრუნდა, ნაწილი კი - მოგვიანებით. ამასთან, ახალციხესა და აბასთუმანში ცხოვრობს 150-მდე მესხი, რომლებიც ბოლო ათი წლის განმავლობაში გადმოსახლდნენ აზერბაიჯანიდან.

მესხური პრობლემა საქართველოს პოლიტიკურ დღის წესრიგში განსაკუთრებით გააქტიურდა 1990-იან წლებში. ქვეყანამ პრობლემის მოსაგვარებლად ევროსაბჭოს წინაშე რიგი საერთაშორისო ვალდებულებებიც აიღო, რომელთა პასუხად 2007 წელს საქართველოს პარლამენტმა მიიღო კანონი „საქართველოს სსრ-დან იძულებით გადასახლებულ მოქალაქეთა რეპატრიაციის შესახებ“. ამ ეტაპზე რეპატრიანტის სტატუსი მიენიჭა 2000-მდე მოქალაქეს, თუმცა კანონი არ არეგულირებს მათი გადმოსახლების ტექნიკურ და მატერიალურ მხარდაჭერას. რეპატრიანტებს საკუთარი სახსრებით შეუძლიათ გადმოსახლება და ცხოვრების პირობების შექმნა. თუმცა ამ პროცესს სამცხე-ჯავახეთის რეგიონში რამდენიმე ფაქტორი უშლის ხელს. კერძოდ, მესხების დატოვებული სამოსახლოები დღეს სხვა ეთნიკურ ჯგუფებს უკავიათ. ამასთან, რეგიონის როგორც ქართულ, ასევე სომხურ მოსახლეობაში ჯერ კიდევ ძლიერია ნეგატიური სტერეოტიპები მუსლიმი და თურქულენოვანი ჯგუფების მიმართ. რეპატრიაციას ასევე აფერხებს არახელსაყრელი პირობები ინტეგრაციისათვის. მესხების დიდი უმეტესობა თურქულენოვანია და არ ფლობს ქართულ ენას. შესაბამისად, ენობრივად და კულტურულად უცხო გარემოში მათი ადაპტირება გაჭირდება.

სამცხე-ჯავახეთიდან თურქულენოვანი და მუსლიმი მოსახლეობის მასობრივი გასახლების პარალელურად, განსაკუთრებით, მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, საბჭოთა ხელისუფლებამ ამ რეგიონში ეთნიკურად ქართველები ჩამოასახლა სხვადასხვა კუთხიდან, ძირითადად, იმერეთიდან და აჭარიდან. რეგიონს კიდევ ერთი მიგრაციული ტალღა შეეხო 1990-იანი წლების დასასრულს: მაღალმთიანი აჭარიდან სტიქიური უბედურებით დაზარალებული მოსახლეობა ხელისუფლებამ ნინოწმინდის რაიონის სოფლებში დაასახლა. 1939-დან 1989 წლამდე ზოგად დინამიკას თუ თვალს გადავავლებთ, აღმოჩნდება რომ ქართველების საერთო რაოდენობა სამცხე-ჯავახეთის რეგიონში

გაიზარდა 22,752-დან 59,351-მდე, სომხებისა კი - 100,594-დან 124,327-მდე.

სამცხე-ჯავახეთის რეგიონში დემოგრაფიული მდგომარეობა მნიშვნელოვნად შეიცვალა დამოუკიდებელი საქართველოს პერიოდშიც. თუ 2002 და 2014 წლების მოსახლეობის საყოველთაო აღწერის შედეგებს შევადარებთ 1989 წლის მონაცემებს, აღმოჩნდება, რომ რეგიონის მოსახლეობა 32,77%-ით შემცირდა. კლება შეეხო როგორც ეთნიკურ ქართველებს, ასევე ყველა სხვა ეთნიკურ ჯგუფს. მაგალითად, 2002 წელს აღრიცხულ სომეხთა რაოდენობა 113,345 (54,60%) 2014 წელს შემცირდა 81,089-მდე (50,52%); ქართველები კი 89,995 ადამიანიდან (43,35%) შემცირდნენ 77,498 ადამიანამდე (48,28%). აღსანიშნავია, რომ ეთნიკურ სომეხთა კლება უფრო მაღალია, რაც მოსახლეობის პროცენტულ ფარდობაშიც აისახა. მოსახლეობამ მკვეთრად მოიკლო, ძირითადად, 1990-იანი წლების დასაწყისში, როდესაც მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის გამო ადამიანებმა საცხოვრებლად ქალაქს მიაშურეს ან საზღვარგარეთ გაემგზავრნენ. ეთნიკურ უმცირესობებთან მიმართებით კი მიგრაციის ერთ-ერთ მიზეზად შეიძლება ჩაითვალოს იმ პერიოდში არსებული უსაფრთხოებასთან დაკავშირებული პრობლემები.

რეგიონთან დაკავშირებული ეკონომიკური, კულტურული და პოლიტიკური ასპექტები

ეკონომიკა

გეოგრაფიული მდებარეობისა და ბუნებრივი პირობების გათვალისწინებით, სამცხე-ჯავახეთი მკვეთრად გამოხატული აგრარული რეგიონია. საქართველოს სხვა რეგიონებთან შედარებით, სოფლის მეურნეობის ხვედრითი წილი ყველაზე მაღალი სწორედ აქ არის. ადგილობრივი აგრარული სფეროს ყველაზე მსხვილი სექტორებია რძის პროდუქტების წარმოება, კარტოფილის მოყვანა და ხორცის წარმოება. რძის მრეწველობა განსაკუთრებით განვითარებულია ჯავახეთის მთიან მხარეში. კარტოფილის წარმოებაც, ძირითადად, ჯავახეთის მხარეზე მოდის, რადგან კლიმატი ხელს უწყობს მოსავლიანობას და ქვეყნის სხვა რეგიონებისაგან მკვეთრად გამოირჩევა. აღსანიშნავია ხორცის წარმოებაც - ქვეყნის მთლიანი ხორცის წარმოების 12% სწორედ ამ რეგიონზე მოდის.

რეგიონში სასოფლო-სამეურნეო სავარგულების ნახევარზე მეტი საძოვრებია. სიდიდით მეორე, ყველაზე მსხვილი სავარგულების სახეობაა სახნავი მიწების კატეგორია, დანარჩენი ფართი განაწილებულია სათიბებსა და დაუმუშავებელი მიწებისა თუ მრავალწლიანი ნარგავების კატეგორიაზე.

რეგიონის კლიმატური მონაცემების გათვალისწინებით, არსებობს მკვეთრად გამოხატული მეკარტოფილეობის ზონა ჯავახეთში, სადაც დამატებით ვითარდება სტაფილოს, ქარხლის, ხახვის და ნივრის კულტურების წარმოება. კარტოფილის წარმოება რეგიონში ტრადიციულად ითვლება, თუმცა საშუალო მოსავლიანობა ბოლო წლებში არ აღემატება კექტარზე 17 ტონას, რაც დაბალი მაჩვენებელია. ბუნებრივ-კლიმატური პირობებისა და აგროტექნიკურ ღონისძიებათა გათვალისწინებით, აქ შესაძლებელია საშუალოდ 30-40 ტონა კარტოფილის მოყვანა და ბაზარზე გატანა.

რეგიონში სოფლის მოსახლეობის 75% დასაქმებულია სოფლის მეურნეობაში. რაც შეეხება სექტორებს, დასაქმებულთა 15% მსხვილი ფერმერია, 25% - საშუალო ფერმერი, 60% კი - მცირე ფერმერი, რომელიც პროდუქციის ძირითად წილს აწარმოებს შიდა მოხმარებისათვის და ვერ ქმნის პროდუქციის დამატებით ღირებულებას.

სამცხე-ჯავახეთი მდიდარია წიაღისეული რესურსებით. რეგიონში მოიპოვება: მინერალური, თერმული და მტკნარი წყალი, მოსაპირკეთებელი მასალები, ტუფი, ბაზალტი, პერლიტი, თუხა, ქვიშა-ხრეში, ოქრო და ანდეზიტი. ვალე-ახალციხის აუზში არის ასევე მურა ნახშირის მარაგები. აქ, დაახლოებით, 71.3 მილიონი ტონა რესურსია, მაგრამ

საბადო ამჟამად არ მუშაობს. რეგიონი მდიდარია წყლის რესურსებითაც - მდინარეებითა და ტბებით. მცირე რაოდენობით არის თერმული წყალიც. წყალსარგებლობის კუთხით, აღსანიშნავია წყლის რესურსის გამოყენება სასმელ-სამეურნეო დანიშნულებით (8%), ჰიდროენერგეტიკაში (80%), ასევე სამრეწველო დანიშნულებით, სარწყავად და თევზის სატბორებისათვის.

სამცხე-ჯავახეთის რეგიონს გამოარჩევს ასევე ტყის მდიდარი რესურსები. რეგიონის ტეროტორიაზე არსებული თითქმის ყველა ტყე განსაკუთრებულ კლიმატ-მარეგულირებელ, ნიადაგდაცვით, წყალმარეგულირებელ ფუნქციებს ასრულებს, რაც განაპირობებს რეგიონის სიმდიდრეს მინერალური წყლის რესურსებითა და საკურორტო ზონებით. რეგიონში გვხვდება „წითელი ნუსხით“ დაცული 17 და სამკურნალო მცენარეების 85 სახეობა.

რეგიონის ეკონომიკის მნიშვნელოვანი სფეროა ტურიზმი. ის გამოირჩევა როგორც ზამთრის, ასევე ზაფხულის მაღალი კურორტული პოტენციალით, კულტურული მემკვიდრეობის, ისტორიული, არქეოლოგიური და ბუნებრივი ძეგლების სიუხვით. საქართველოს მთავრობის დადგენილებით, რეგიონის 14 დასახლებას მინიჭებული აქვს კურორტის სტატუსი, ხოლო 13 დასახლებას - საკურორტო ადგილის სტატუსი. მათი უმრავლესობა კლიმატური და ბალნეოლოგიური ტიპისაა. კურორტებისა და საკურორტო ადგილების სიუხვით განსაკუთრებით გამოირჩევა ბორჯომის მუნიციპალიტეტი.

სამცხე-ჯავახეთის რეგიონი მდიდარია სხვადასხვა კულტურას მიკუთვნებული ისტორიული ძეგლებითა და მონუმენტებით. ქართულ-ქრისტიანულ ძეგლებს შორის აღსანიშნავია ვარძიის სამონასტრო კომპლექსი, ზარზმის და საფარის მონასტრები, თმოგვის და ხერთვისის ციხეები. რეგიონში მდებარეობს ისლამური კულტურული მემკვიდრეობის რამდენიმე ათეული მონუმენტიც. განსაკუთრებით აღსანიშნავია XIX საუკუნის მეჩეთები, რომელთა აბსოლუტური უმრავლესობა მძიმე მდგომარეობაშია. მართალია, რამდენიმე მეჩეთს კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსი აქვს, თუმცა მუსლიმი თემი ერთ-ერთ გამოწვევად ასახელებს სახელმწიფოს მხრიდან მათზე ქმედით მზრუნველობას.

კულტურა და განათლება

სამცხე-ჯავახეთის რეგიონში ყველა დონის საგანმანათლებლო დაწესებულება ფუნქციონირებს. მათ შორის, 206 ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლა, 4 პროფესიული სასწავლებელი და ერთი უმაღლესი სასწავლო დაწესებულება - სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი. მასში ოთხი ფაკულტეტი (განათლების, ჰუმანიტარულ და სოციალურ მეცნიერებათა, ბიზნეს ადმინისტრირების, საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა და იურიდიული ფაკულტეტები). რეგიონის ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლებში, დაახლოებით, 25 ათასამდე მოსწავლე ირიცხება. ქართული ენის ფლობა სამცხე-ჯავახეთშიც უმნიშვნელოვანესი პრობლემაა. ზუსტი მონაცემები არ არსებობს, თუმცა შეიძლება ითქვას, რომ ადგილობრივი სომხების უმეტესობა ქართულ ენას საკომუნიკაციო დონეზეც ვერ ფლობს. ეს აფერხებს მათ ზოგად ინტეგრაციას საერთოქართულ პოლიტიკურ, საგანმანათლებლო და ეკონომიკურ სივრცეში. სახელმწიფო ენის ფლობის პრობლემა დგას ასევე ადგილობრივ ხელისუფლებასა და საკრებულოებში, რის გამოც სახელმწიფო საქმისწარმოება, ხშირ შემთხვევაში, რუსულ ან სომხურ ენაზე მიმდინარეობს. თუმცა, ბრძანებულებები ქართულად გამოიცემა, ცენტრალურ ხელისუფლებასთან წერილობითი კომუნიკაციის ენაც ქართულია. ამ ხარვეზის აღმოსაფხვრელად, საქართველოს განათლების სამინისტროს კურატორობით, ტარდება საშეღავათო პოლიტიკა. ამ პოლიტიკის ნაწილია უმაღლეს სასწავლებლებში ეთნიკურ უმცირესობათა ჩარიცხვის პრაქტიკა, რაც 2012 წლიდან დაინერგა. იგი გულისხმობს უმცირესობათა ენებზე მხოლოდ უნარ-ჩვევების ჩაბარებას, რის საფუძველზეც აბიტურიენტი ჯერ ირიცხება სახელმწიფო ენის

ერთწლიანი მომზადების კურსზე; მისი წარმატებით დასრულების შემდეგ კი საშუალება ეძლევა, მიიღოს სრული საბაკალავრო განათლება ქართულ ენაზე, ქართულ უმაღლეს სასწავლებელში. 2012 წლიდან უმაღლეს სასწავლებლებში ჩარიცხულ უმცირესობათა რაოდენობას და შესაბამის დინამიკას თუ გადავავლებთ თვალს, აშკარაა უმცირესობათა რაოდენობის მკვეთრი მატება. მაგალითისათვის, 2015 წლის ერთიან ეროვნულ გამოცდებზე ზოგადი უნარების სომხურენოვანი ტესტების შედეგებით, საქართველოს უმაღლეს საგანმანათლებლო დაწესებულებებში სწავლის გაგრძელების უფლება მოიპოვა 219 აბიტურიენტი. აღსანიშნავია, რომ შემდგომი წლების მონაცემები მზარდ ტენდენციას აჩვენებს.

წლების განმავლობაში რეგიონი იმყოფებოდა სრულ საინფორმაციო იზოლაციაში, რადგან ქართულ სატელევიზიო არხებს არ ჰქონდათ ადგილობრივი დაფარვა. ინფორმაციის მისაღებად მოსახლეობა რუსულ და სომხურ საინფორმაციო არხებს მიმართავდა. დღესდღეობით, ქართულ საზოგადოებრივ მაუწყებელს აქვს რეგიონზე წვდომის ტექნიკური შესაძლებლობა, თუმცა პრაქტიკა აჩვენებს, რომ მოსახლეობის უმეტესობა კვლავ უცხო ქვეყნების საინფორმაციო არხებზეა ორიენტირებული. შედეგად, უკიდურესად დაბალია მოსახლეობის ცნობიერების დონე ევროპისა და ევროკავშირის შესახებ, სამაგიეროდ, პოპულარობით სარგებლობს რუსეთის მხარდაჭერილი ეკონომიკური და პოლიტიკური გაერთიანებები. მაგალითად, ეროვნულ-დემოკრატიული ინსტიტუტის (NDI) 2017 წლის დეკემბრის კვლევით, ეროვნული უმცირესობებით კომპაქტურად დასახლებულ რეგიონებში მოსახლეობის 56% მხარს უჭერს რუსეთის მიერ ინიცირებულ ევრაზიულ კავშირში გაწევრიანებას.

პოლიტიკური ჩართულობა და მონაწილეობა გადაწყვეტილების მიღების პროცესში

სამცხე-ჯავახეთის რეგიონში ერთი თვითმმართველი ქალაქი (ახალციხე) და ექვსი თვითმმართველი თემია (ახალციხის, ადიგენის, ასპინძის, ბორჯომის, ნინოწმინდისა და ახალქალაქის მუნიციპალიტეტები). რეგიონული ცენტრი მდებარეობს ახალციხეში, სადაც განთავსებულია სახელმწიფო რწმუნებულის - გუბერნატორის ადმინისტრაცია. მოქალაქეების, მათ შორის, ეთნიკურ უმცირესობათა ჩართულობა გადაწყვეტილების მიღების პროცესში დაბალია, სხვა რეგიონების მსგავსად. თუმცა ქვემო ქართლის რეგიონისაგან განსხვავებით, სადაც ეთნიკური აზერბაიჯანელები მათი წარმომადგენლობის ადეკვატურად ვერ მონაწილეობენ პოლიტიკურ პროცესებში, სამცხე-ჯავახეთში (განსაკუთრებით, ახალქალაქისა და ნინოწმინდის მუნიციპალიტეტებში) ადგილობრივი ეთნიკურად სომხები სრულფასოვნად არიან ჩართულნი მართვაში. მაგალითისათვის, მუნიციპალიტეტის გამგეობის ყველა ძირითად თანამდებობას, მათ შორის, გამგებლისას, ტრადიციულად, ადგილობრივი ეთნიკურად სომხები იკავებენ. იგივე ვითარებაა საკრებულოებშიც: 2017 წლის ადგილობრივი არჩევნების შედეგად, ახალქალაქისა და ნინოწმინდის საკრებულოების წევრებად, უმეტესად, ეთნიკურად სომხები აირჩიეს (ახალქალაქში 38 წევრიდან 31, ხოლო ნინოწმინდაში - 26 წევრიდან 25). სხვა ვითარებაა ახალციხის საკრებულოში. აქ 33 წევრიდან 8 ეთნიკურად სომეხი დეპუტატია. ამის მიუხედავად, 2017 წლის ადგილობრივი არჩევნების შედეგების დეტალური ანალიზი აჩვენებს, რომ ეთნიკური უმცირესობები, მათ შორის, სამცხე-ჯავახეთში მცხოვრები სომხები, სათანადოდ ვერ მონაწილეობენ პოლიტიკურ პროცესებში. ამ მხრივ საყურადღებოა ეთნიკურობისა და მულტიკულტურალიზმის შესწავლის ცენტრის კვლევა, რომელშიც შედარებული და გაანალიზებულია ეთნიკური უმცირესობებით კომპაქტურად დასახლებული რვა მუნიციპალიტეტი: ახალციხე, ახალქალაქი, ნინოწმინდა, წალკა, დმანისი, ბოლნისი, მარეული, გარდაბანი. ამ მუნიციპალიტეტებში ჯამურად ცხოვრობს 102,788 ეთნიკურად ქართველი, 90,370 ეთნიკურად სომეხი და 170,830 ეთნიკურად აზერბაიჯანელი, თუმცა ამ სამმა თემმა, შესაბამისად, მიიღო 132, 81 და 58 ადგილი რვა საკრებულოში. ეს ნიშნავს, რომ 779 ეთნიკურად ქართველს საშუალოდ ჰყავს ერთი წარმომადგენელი საკრებულოში

მაშინ, როდესაც თითო-თითო წარმომადგენელი მოდის 1,116 ეთნიკურად სომეხსა და 2,945 ეთნიკურად აზერბაიჯანელზე. ეს რიცხვები იმის მანიშნებელია, რომ მთლიანობაში უმცირესობები გაცილებით ნაკლებად არიან წარმოდგენილნი საკრებულოებში, ვიდრე ქართველები. ამასთან, ეთნიკურად აზერბაიჯანელი მოსახლეობა უფრო არასახარბიელო მდგომარეობაშია, ვიდრე ეთნიკურად სომეხი მოსახლეობა. ამის მიზეზი შეიძლება ის იყოს, რომ ეთნიკურად სომეხი მოსახლეობა უფრო კონცეტრირებულად ცხოვრობს თავისი განსახლების არეალში, ვიდრე ეთნიკურად აზერბაიჯანელი მოსახლეობა.

აღსანიშნავია, რომ არსებობს მოქალაქეთა ჩართულობის სხვა მექანიზმებიც, რომლებიც ჯერჯერობით სრულფასოვნად არ გამოიყენება. მაგალითად, სამოქალაქო ინტეგრაციის ეროვნული სტრატეგიის შესაბამისად, სახელმწიფო რწმუნებულის ადმინისტრაციასთან უნდა ფუნქციონირებდეს ეთნიკურ უმცირესობათა ჩართულობის საკონსულტაციო საბჭო, რომელიც არ ამოქმედებულა. არასრულფასოვნად მუშაობს ასევე ადგილობრივი თვითმმართველობის კოდექსით გათვალისწინებული მუნიციპალური სამოქალაქო მრჩეველთა საბჭოები.

რელიგია და სომეხთა ტრადიციული დღესასწაულები

სომხური კულტურა, ტრადიციები და წეს-ჩვეულებები მჭიდროდ უკავშირდება ქრისტიანობას. ეს არის ერთ-ერთი პირველი ქრისტიანი ერი მსოფლიოში. გავრცელებული მოსაზრებით, სომეხთა მეფე თრდატმა ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიად 301 წელს გამოაცხადა. სომეხეთში ქრისტიანობა პირველად იქადაგეს მოციქულებმა თეოდოსიმ და ბართლომემ. სომეხთა გაქრისტიანება კი უკავშირდება გრიგოლ განმანათლებლის მოღვაწეობას და ქადაგებას. სომხური ეკლესიის წინაშე გრიგოლ განმანათლებლის ღვაწლის გამო, ხშირად ეკლესიასაც არასწორად „გრიგორიანულს“ უწოდებენ. ეს სახელწოდება მხოლოდ XIX საუკუნიდან გაჩნდა, როდესაც 1836 წელს განისაზღვრა სომხური ეკლესიის ურთიერთობა იმპერიასთან, რუსეთის საიმპერიო კანონმდებლობით. სომხური ეკლესიის სრული სახელწოდებაა „სომეხთა სამოციქულო მართლმადიდებელი წმინდა ეკლესია“. ეკლესიის მეთაური ატარებს „ყოველთა სომეხთა უწმინდესისა და უნეტარესი კათოლიკოსის“ ტიტულს, მისი რეზიდენცია კი მდებარეობს ერევნის მახლობლად, ეჩმიაძინის საკათედრო ტაძარში. საქართველოში მცხოვრები სომხები „სომეხეთის სამოციქულო ეკლესიის საქართველოს სომეხთა ეპარქიის“ მრევლს ეკუთვნიან. ეპარქიის შემადგენლობაშია არაერთი ეკლესია საქართველოში. მაგალითად, მოქმედია თბილისის წმ. გიორგის კათოლიკე ეკლესია, ეჩმიაძინის წმინდა გიორგის ეკლესია, ახალქალაქის სურბ ხაჩის (წმ. ჭვარი), ნინოწმინდის სურბ სარგისის, ახალციხის გრიგოლ განმანათლებლის, ბათუმის მაცხოვრის და მარნეულის მაცხოვრის ეკლესიები.

საქართველოში მცხოვრები ეთნიკურად სომხები არ კარგავენ კავშირს ზოგად სომხურ კულტურულ-ცივილიზაციურ ერთობასთან, რაც აისახება საერთო ტრადიციებში, წეს-ჩვეულებებში და თუ რელიგიურ-სახალხო დღესასწაულებში. ერთ-ერთი გამორჩეული და საყვარელი დღესასწაულია სურბ სარქისობა. ეს რელიგიური დღესასწაულია, რადგან სურბ სარქისი მოწამეა, თუმცა მას სახალხო ხასიათიც აქვს შეძენილი. სურბ სარქისი შეყვარებულების მფარველ წმინდანად ითვლება. დღესასწაულს წინ უძღვის ხუთდღიანი მარხვა, დღესასწაულის დღეს კი ახალგაზრდები კვერებს მიირთმევენ. ტრადიციის თანახმად, ამ დღეს შეყვარებული ახალგაზრდები სიზმრად მომავალ მეუღლეებს ნახულობენ. სურბ სარქისის დღესასწაული აქტიურად აღინიშნება როგორც თბილისში, ასევე სამცხე-ჯავახეთის ყველა სომხურ დასახლებაში.

რელიგიურ დღეებს შორის ასევე აღსანიშნავია ვარდავარის დღესასწაული, რომელსაც ეთნიკურად სომეხი მოსახლეობა ყველა რეგიონში ტრადიციულად აღნიშნავს. ვარდავარი ფერისცვალების სომხური დღესასწაულია, რომლის ისტორია ჯერ კიდევ წინაქრისტიანულ პერიოდს უკავშირდება. ტრადიციულად, ვარდავარის დღესასწაულზე ეკლესიებს ყვავილებით რთავენ, აკურთხებენ ხორბლისა და ქერის თავთავებისაგან

შეკრულ თაიგულებს. ჭავახეთში ეს დღესასწაული ივლისის მესამე კვირას აღინიშნება.

ტრადიციული დღესასწაულების ნაწილს დღეს აქტიურად აღარ აღნიშნავენ, თუმცა ჯერ კიდევ ინახება სომხური თემის ხსოვნაში. მივიწყებულ დღესასწაულთაგან განსაკუთრებით აღსანიშნავია ბარექენდანის და ხან-ფაშას დღესასწაულები. ბარექენდანის აღნიშვნას სურბ სარქისიდან მეორე დღეს იწყებდნენ. ეს დღესასწაული ყველიერის დღეობას უკავშირდებოდა და განახლების იდეას გამოხატავდა. ზეიმობდნენ სიმღერებით, ცეკვა-თამაშით, თეატრალური წარმოდგენებით, აგემოვნებდნენ ხორცისა და რძის სხვადასხვა კერძს თუ სასმელებს. ხან-ფაშას აღნიშვნა ბარექენდანის ერთგვარი თეატრალიზებული გაგრძელება იყო. შინაარსობრივად ზეიმი ჰგავდა ბერიკაობას - მასობრივი ხასიათი ჰქონდა და კარნავალური წარმოდგენები იმართებოდა. წარმოდგენებში მონაწილეობდა ხანი, ანუ ყაენი (აქედან მომდინარეობს დღეობის სახელიც), სოფლის მამასახლისები, მოსამართლე. ცხვებოდა სპეციალური სარიტუალო ნამცხვარი, იკვლებოდა საკლავი, ამ დღეებში ხშირი იყო ნიშნობები და საპატარძლოს მონახულება.

სამცხე-ჭავახეთში ადგილობრივი სომეხი მოსახლეობა ამჟამად აქტიურად აღნიშნავს რამდენიმე დღესასწაულს. მათ შორისაა სახალხო ზეიმი „ჭივანობა“, ახალქალაქის მუნიციპალიტეტის სოფელ კარნახში. ზეიმი უკავშირდება სახალხო აშუღის - ჭივანის ხსოვნას. ასევე აღსანიშნავია სახალხო დღესასწაული ნინოწმინდის მუნიციპალიტეტის სოფელ განძაში, რომელიც უკავშირდება სომეხი კლასიკოსის ვაჰან ტერიანის ხსოვნას.

დამატებითი რესურსები

- *შოთა დომსაძე, სამცხე-ჭავახეთი: XVIII საუკუნის შუაწლებიდან XIX საუკუნის შუაწლებამდე. ახადციხის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი, 2011*
- *ჭონათან უითდი, საქართველოში სამცხე-ჭავახეთისა და ქვემო ქახეთის ჰეგიონებში მცხოვრები ეხოვნური უმცირესობების ინტეგრაცია. ECMI-ის სამუშაო მოხსენება #44, 2009*
- *ვახტანგ ჯაოშვიდი. საქართველოს მოსახლეობა XVIII-XX საუკუნეებში. ისტორიულ გეოგრაფიული გამოკვლევა. გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი 1984*
- *Tom Trier, George Tarkhan-Mouravi, Ferrest Kilimnik, Meskhetians: Homeward Bound... European Centre for Minority Issues – Caucasus, 2011*
- *Hedvig Lohm, Javakheti after the Rose Revolution: Progress and Regress in the Pursuit of National Unity in Georgia. ECMI Working Paper #38, 2007*
- *Hedvig Lohm, Dukhobors in Georgia: A Study of the Issue of Land Ownership and Inter-Ethnic Relations in Ninotsminda rayon (Samtskhe-Javakheti). ECMI Working Paper #35, 2006*
- *Jonathan Wheatley, Obstacles Impeding the Regional Integration of the Javakheti Region of Georgia. ECMI Working Paper #22, 2004*
- *Oskari Pentikäinen, Tom Trier, Between Integration and Resettlement: The Meskhetian Turks. ECMI Working Paper #21, 2004*

ნაშრომის მიზანია, მკითხველს გააცნოს საქართველოს ეთნიკური და რელიგიური მრავალფეროვნება

წინამდებარე კრებულში წარმოდგენილია სურათი საქართველოს ოთხი რეგიონის მიხედვით: აჭარა, ქვემო ქართლი, პანკისი, სამცხე-ჯავახეთი. ნაშრომში აღწერილია მხოლოდ რიცხობრივად ყველაზე დიდი რამდენიმე ეთნიკური და რელიგიური თემი. რეალურად, საქართველოს რელიგიური და ეთნიკური რუკა უფრო მრავალფეროვანია. ამდენად, ნაშრომში წარმოდგენილი მასალა არ აღწერს მრავალფეროვნების მთლიან სურათს და ამგვარი კვლევის პირველი ეტაპია

KAT

www.coe.int

ევროპის საბჭო არის ადამიანის უფლებათა მონიტავე ორგანიზაცია კონტინენტზე. იგი 47 წევრი სახელმწიფოსაგან შედგება, რომელთა შორისაა ევროკავშირის ყველა წევრი ქვეყანა. ევროპის საბჭოს ყველა წევრმა სახელმწიფომ ხელი მოაწერა ადამიანის უფლებათა ევროპულ კონვენციას - ხელშეკრულებას, რომლის ძირითად მიზანს ადამიანის უფლებების, დემოკრატიისა და კანონის უზენაესობის დაცვის უზრუნველყოფა წარმოადგენს. ადამიანის უფლებათა ევროპული სასამართლო ზედამხედველობს კონვენციის შესრულებას წევრ სახელმწიფოებში.

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE